

Vajda Gábor: Önvallomás

Bevezetés

Már egy évtizede többen is noszogattak, hogy a tanulság kedvéért írjam meg az életrajzomat, s az eddigi szerény terjedelmű, szűkebben vett szépirodalmi tevékenységembe is nyújtsak betekintést. Most miután egy amerikai egyetem szocio-lógiai tanszéke számára (a Magyar Írószövetség fölkérésére) megírtam az eddigi élet- és munkarajzom vázlatát, valamint amióta tudatták velem, hogy a három évvel ezelőtt írt tandrámám inkább való könyvbe, mint színpadra (?), úgy éreztem, hogy meg kell tennem, amit hosszú éveken át halasztottam, s válogatást fogok készíteni az utóbbi húsz év irodalmi terméséből.

Az így összeállt anyagból kitűnik, hogy az én szépirodalmi vállalkozásaim az élettapasztalatommal és a környezetemmel való összefüggésben keletkeztek, s hogy valóságföltáró-önmegismerő érdekűek. Azért született belőlük ilyen kevés, mert én a rációközpontú tanulmányok, esszék, kritikák mellett köteleztem el magam. Azt hittem ugyanis, hogy az értékzavar korában elsősorban az eligazító szándékú kritika műfajára van szükség a Vajdaságban, s én az értekező prózában nyújthatok legtöbbet. Eközben novellaciklusok vázlatai és regények tervei gyülemlettek föl bennem...

Szépirodalmi szövegeimben az ironikus és a szatirikus hangnem s e mögött a problémák megnevezése és megoldásának vágya dominál. Ebből is látszik, hogy a kelleténél gyakrabban voltam őszinte ember. A lelkiismereti érzékenység és a tárgyilagosságra törekvő tudományos ambíció miatt nem lettem tagja a JKSZ-nek, noha annak egyes elveivel mind a mai napig egyetértek. Jobban mondván egyetértenék, ha ezeket az elveket nem maga a JKSZ árulta volna el teljesen és véglegesen. Nem kényszerültem Tito eszményítésére vagy idézgetésére, viszont az, amit a naplórészletem idézte félkihallgatás kapcsán mondok a titoizmusról, az nincs ellentétben a meggyőződésemmel.

Meglehet, lesznek olyan olvasói e könyvnek, akiket pusztán a kritikai műhely titkai iránti kíváncsiság vezérel, minthogy velem ellentétben kizárólag a szűkebb értelemben vett esztétika szemüvegén át szemlélik az irodalmat. Előre figyelmeztetem őket: mi vár rájuk. Én ugyanis annak ellenére, hogy eddigi életem során jónéhány évet foglalkoztam az irodalomesztétika kérdéseivel (is), a mi antikulturális

körülményeink között egyszerre tartottam volna provinciálisnak és sznob jellegűnek, ha a fennkölt vagy a túlzottan áttételes kifejezésformát választom. Azt, amelyet több mint három évtizeddel ezelőtt, az akkor viszonylag nagy port fölvert (ebben az összeállításban mellőzött) versemben, a Feketehegyi imában választottam.

Vallomás a pályámról

Annak ellenére, hogy a Vajda vezetéknev a magyar művelődéstörténet jól csengő nevei közé tartozik, nem dicsekedhetem azzal, hogy Vajda János, Vajda Péter vagy Vajda Júlia s a többiek távoli leszármazottja lennék. Kunhegyesen ma is vannak Vajdák s az unokaöcsém meg is ismerkedett velük. A vezetéknevemet viselő első bácsfeketehegyi ember (Vajda Mihály) az egyházi adatok szerint a tizenhétedik században Bácskába érkező kunhegyesi telepések egyike volt. Mind anyai, mind pedig apai ágon a kuláktól a béresig, a gazdag kereskedőtől a mesteremberig többféle társadalmi helyzetű ember létezett a családban, csak éppen értelmiségi nem. Akkor sem, ha általam még ismert elődeim kevés kivétel jó tanulók voltak a hatosztályos iskolában. S ha apám, aki a két háború között béresként kezdte, lap- és könyvterjesztéssel, nagytrafik vezetésével folytatta, majd a Forum Lap- és Könyvkiadó topolyai tisztviselőjeként fejezte be pályafutását. Anélkül, hogy a két nyomatékos fölszólításnak engedve, belépett volna a Kommunista Szövetségbe. Én tehát vadhajtásként jelentkeztem konzervatív paraszti hagyományok talaján kispolgári külsőségekhez igazodó szüleim és rokonaim világában.

Egyre nyugatabbra dörögtek a fegyverek, amikor 1945 te-lének végén (február 20-án) Feketicsen - a hajdani Bácsfeketehegyen - megpillantottam a napvilágot. Kínlódva, hosszúkás fejjel. Apám, mielőtt bevonult volna a petőfistákhoz, hogy a valószínű fordulat után ne hurcoljanak el bennünket, meghagyta: "Nehogy svábot neveljete a fiamból!" Ezt inkább a patriarkális szokás mondatta vele, mint valós szükséglet, mert anyám Hitlerben az antikrisztust rettegte, Pratscher nagyanyám pedig jóban volt a magyarokkal. Ennek s bigott vallásossága ellenére rábeszélésre elengedte fiát, anyám öccsét az SS soraiba. A tizenhétéves kamasz ugyanis Szeghegyen inaskodott s főnöke, a szabómester a Kultur-bund főnöke volt. Rosszat, ha akart volna sem követhetett volna el a nagybátyám, mert a rövid kiképzés után Sztálingrádhoz vezényelték, ahol már a csata elején ellőtték a lábát.

Apám jellemére vall, hogy noha rá jellemző erkölcsi túlzással sohasem bocsátotta meg sógora náci múltját, míg az a szeghegyi fogolytáborban vezekelt, ételt hordozgatott neki, kockáztatva, hogy őt is ottfogják; s a későbbi évtizedekben is támogatta a szakmájában jól kereső rokkantat, akit a sors iróniájaként a lovćenaci (sze-kicsi=szeghegyi) montenegróiak megkedveltek. Én mindenestre az első szavakat svábul gagyogtam. Öreganyám miatt. Anyám ugyanis német kiejtés nélkül beszélt magyarul s ma is őrzöm a bizonyítékát annak, hogy a helyesírása volt olyan, mint számos, a Vajdaságban egyetemet végzett magyar emberé.

Később aztán, amikor apám szerencsésen hazatért a Petőfi brigádból, magyarul eredt meg a nyelvem. Egyre inkább. Főleg azoknak a könyveknek a segítségével, amelyekkel apám bástyázott körül, s amelyekre ma is ámulattal gondolok vissza. Némelyeket fejből is fújtam s mind a mai napig megragadtak belőlük egyes részletek az agyamban. Álmodozó és évekig beszédhibás létemre bennük és sokféle játékaiban találtam menedéket. No meg apai nagyanyám gyümölcsösében. A magyar szőlőfajták közül jó néhányal (pl. a később Németh László drámájából is megismert matiással) ott találkoztam először.

A szüleim büszkék voltak a "túlokosságomra". Már az iskolába íratásom előtt ismertem a betűket, s hacsak nem magoltattak velünk, már az órán elsajátítottam a tudnivalókat. Szüleim református (s a tetejében puritán) rendszeretete ellenében én meglehetősen szertelen voltam s csínyeken törtem a fejem, a mindig nyomomban járó unalommal hadakozva. A szüleim viszonylag ritkán fenyítettek s mértékkel fogtak be az otthoni munkába. Azt is sokallottam.

Hatodikos elemista koromig ott éltünk, ahol születtem: tanyán. (Ma már az aszfaltútnak és a villanynak köszönhetően nem tűnik a világ végének ez a néhány ház az Adria utcában.) Akkor nekem, gyöngé idegzetű és fizikumú lévén, nagyon távoli volt az iskola. Ennek ellenére a református vallásórákat is rendszeresen látogattam s noha az itt elsajátított erkölcsi normák és bibliai ismeretek miatt elég sok bajom volt a(z) (ál)kommunista világban, hálásan gondolok vissza hajdani paptanítóimra. Későbbi kritikusai tevékenységem erkölcsi alapjait elsősorban nekik köszönhetem.

Az iskola mellett az egyház is tudatosította bennem a testkultúra fontosságát. Néhányan összefogtunk a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben és rendszeresen pingpongoztunk. Nem emlékszem, hogy akkoriban jobban játszott volna valaki nálam a községben. Az asztalitenisz védekezés is volt. Ebben ugyanis a fizikumok nem közvetlenül csaptak

össze. Ilymódom tehát nem verekedhettünk össze a telepésekkel, akik csoportosan léptek föl, s mi, a rendőröktől is félve, szinte mindig meghátráltunk. A ping-pong (nekem a sakk is!) mentsvár és diadal volt. El kell ismerni: a telepések, noha rendre alulmaradtak, sportszerűen játszottak s el tudták viselni a vereségüket.

A montenegróiak csoportjátékokban voltak rendkívül színvonalasak. Olyan technikásan kézilabdáztak, hogy amikor a hegyesiekkel vagy a topolyaiakkal mérkőztek, nekik szurkoltunk. Lojalitásunk, visszahúzódottságunk számunkra kellemetlen látszatokat teremtett. Elnyomottságunkban Puskásék által érezhettük magunkat nem csupán egyenlő képességűeknek a crnagorácokkal, hanem különbeknek is. - Ti másak vagytok, mint azok a határontúli magyarok - mondta egyikőjük, apai nagybátyámnak, a traktorállomás lakatosmesterének, a passzivitásunkra célozva. - Ha ők húsz évig veletek élnének, ők is olyanok lennének, mint mi - válaszolt Sanyi bátyám - "egyből kapásból". A Vajdák egyébként is bölcselkedésre hajlamos emberek voltak. Nagyapám legfiatalabb öccse, aki évtizedeken át volt szabó Újvidéken, az egészséges életmódról szeretett magyarázni. Azért élt csak 66 évet, mondtam később, fölényeskedve. Pedig Jani bátyám az első világháborúban nem volt a fronton, mint nagyapám, akinek két testvére nem is tért vissza Olaszországból.

Ha tehát csoportosan nem érvényesültünk, akkor egyénileg próbálkoztunk. Ennek tudatában készültem a járás általános iskoláinak atlétikai versenyére. Közel sem szerepeltem úgy, ahogyan szerettem volna, s ezért meglepődtem, amikor Topolyáról hazafelé az autóbuszban a szerb tornatanár példaként állított a montenegróiak elé.

Másodikos technikaiskolás koromban viszont már jobban tudtam, mi mondatja azt a testneveléstanárommal, hogy nézzétek meg a Vajdát, ahelyett, hogy magóna, mindenbű négyese van, jó tornázik, meg az irodalomhó is ért.

Sokféleképpen sportoltam én ahhoz, hogy valamelyik ágban sikeres lehettem volna. Noha egyke voltam s a szüleim túlzottan féltettek, azért idejekorán megtanultam úszni. Ha városra kerül, ne valljon szégyent, mondta anyám, s én neki köszönhetően tízéves koromban jóváhagyással kezdtem csapkodni az akkor még viszonylag tiszta vizű Krivaja patakban. Hogy testalkatom dacára több stílusban mind a mai napig jól úszok, az a kulturális szokáson, a kondícióigényen túl egzisztenciális szükségletből eredt. A kétszínűségre kényszerített szerkesztők fenntartásait, a megalkuvó politikusok kóros

gerinctelenségét s a kényszerhelyzetem időnkénti traumáit az én idegeim csak fölfokozott rekreációs tevékenységgel viselhették el. Egyszer sem fordultam pszichológushoz. Topolyán a tó segített, Becskereken az uszoda, Palicson a tó helyett inkább a favágás és a faültetés, valamint a kerékpározás. A nyolcvanas évek másik felében a nyarakat a tengeren (Hvar szigetén) töltöttem, a víz közelében olvasva és írva. A változatosság kedvéért öt kilométeres kocogás vagy tíz kilométeres lendületes gyaloglás sem volt ritka a programomban. A jógaelemekkel kombinált kemény talajtorna nélkül ma sem tudom elképzelni az életemet.

A távlatot kezdettől fogva észak jelentette. Az elérhető pontot Szabadka. - Ott tudnak magyarul - mondta anyám, akit a két háború közötti nagyszerb oktatáspolitikai jócskán megkínzott (két osztályt magyarul, kettőt németül, kettőt pedig szerbül kellett végeznie), s aki azért a falubeliekhez viszonyítva szerbül is tűrhetően beszélt. Szabadka mítoszához, persze, az általam már koragyermekkoromban néhányszor megtapasztalt Palics is hozzátartozott. Úgyhogy nem véletlenül állítottam egyik szintén harmadikos barátommal szemben, hogy Szabadka nagyobb Újvidéknél. A vitát számomra kedvezőtlenül a tanítónk döntötte el államnyelvű földrajzi néven: - Novisad.

Annak ellenére, hogy a tantárgyak között a vegytant és a fizikát szerettem legkevésbé, a szüleim a napi propaganda és Balla László hírnevének hatására a technika jövőjével annyira teletömték a fejem, hogy én 1959-ben felsőbbbségesen nem a gimnáziumba, hanem a szabadkai technika iskola vegyészeti tagozatára iratkoztam. Dr. Bruck Mátyás, a Koszán növény-védőszer nagyhírű fölfedezőjének keze alá... Szerencsére nem tartoztam azok közé, akiket, a szerb osztály létszámát kiegészítendő, egyszerűen átvezényeltek. Így - két kiváló tanárnak, Vajda Józsefnek és Süli Izabellának köszönhetően - elsajátíthattam a legfontosabb tudnivalókat a magyar irodalomról.

Szüleim bőséges anyagi támogatásával három éven át jeles tanulóként küszködtem azzal, amit nem szerettem. Negyedévesként viszont már kinyílt a szemem, úgyhogy, miközben olykor még az órán is többet foglalkoztam az irodalommal, mint a szaktárgyakkal, ki mertem mondani: ennek az iskolai munkának nincs sok köze a pedagógiához. Mivel igazam volt (akkor is, ha az iskolán kívül elég sokat - olykor botrányos módon - legénykedtem), főleg a mérnöktanárokból váltottam ki ellenszenvet. Az egyik tiszteletdíjas mérnökön annyira meggyűlölt,

hogy perfid módszerességgel állt rajtam bosszút. Erre kiiratkoztam s csak a következő évben diplomálhattam.

A szerb nyelv és irodalom tanárnőjével viszonylag jól kijöttem. Annak ellenére, hogy a szerbhorvát nyelv tökéletesítése mellett tartós sebet kaptam tőle. O ugyanis az akkori politikának megfelelően azt a két világháború közötti gondolatot (és gyakorlatot) igyekezett ébren tartani, mely szerint az 1848-as magyar szabadságharc vezetőinek nagy többsége idegen származású volt, vagyis a forradalom nem a magyarok érdeme; és a századfordulótól Budapesten az emeletes házakat Boszniában zsákmányolt fából építették. Más szóval a magyarok nemigen büszkélkedhetnek múltjukkal. Én daccal válaszoltam, elhatározván, hogy magyar szakos és költő leszek. Versem közül némelyik már ekkor elhangzott az Újvidéki Rádióban s Dévavári Zoltán a 7 Napban is közölt egyet.

Tisztességes másodrendűségünk korában amellet, hogy előszeretettel olvasgattam a múlt századi francia dekadenseket, Ady, Kosztolányi, Radnóti, Szabó Lőrinc és Illyés Gyula szellem-árnyában találtam védelemre a nálam gyakorlatiasabban gondolkodók és viselkedők között. (A vajdaságiak közül Ács Károlyt és Fehér Ferencet, Újvidékre kerülvén pedig Fehér Kálmánt olvastam legszívesebben.) Ez az akkori pártérdekek szerint nacionalistagyanús beállítottságom szülőfalumban kifejtett művelődésszervező tevékenységemben (a hatvanas évek első felében) tükröződött leginkább. Néhányan ugyanis arra vetemedtünk, hogy e magyarok és telepések által lakott községben, egynyelvű önképzőkör keretében a legnagyobb magyar költőket (főleg József Attilát és Radnótit) propagáló irodalmi esteket tartsunk. Emiatt engem - noha semmiféle társadalmi szervezetnek sem voltam tagja - beidéztek az Ifjúsági Szövetség kishegyési értekezletére, ahol be kellett számolnom irodalmi tevékenységünkről.

Egy montenegrói vezető aktivista kioktatott, hogy nekünk együtt kell dolgoznunk velük. Erre én azt válaszoltam, hogy a kapu (a könyvtaré, ahol a rendezvényeinket tartottuk) nyitva van. A montenegróiak tudtommal önálló művelődési mozgalmat sem indítottak Feketehegyen. A derék ifjúkommunistának természetesen az fájt, hogy a mi érdeklődésünk nem terjedt ki a délszláv, még kevésbé a partizán osztályharcos irodalomra. Én ugyanis avval voltam, hogy elég, ha a köztársaság születési évfordulójának ünnepségén Szabadkán Oskar Davico *Költemény c. regényének* dramatizált részletét kellett bemutatnunk, melyben én alakítottam az apa (Zika) szerepét. S abból is

elég, hogy a technikai és a kereskedelmi iskola közös szavalóversenyén Petőfi "örültjével" a Vajdaság ég alatt c. antológia élére állított második világháborús propagandavers előadója mögé, a második helyre szorultam. Hol voltak már akkor a koragyermekkori szép idők, amikor A Pál utcai fiúkat vittük színre s én játszottam Nemeceket!? Igaz, már Szabadkán is részben kárpótolva érezhettem magam, amikor a Népkörben Dosztojevszkijnek a Két férfi az ágy alatt c. vígjátékában előbb Bobinizint, majd az egyik főszerepet, Szabrint, a degenerált arisztokratát alakítottam, örömmel tájolgatva a kellemes társasággal.

A szintén falumbeli Bányai János példáján felbuzdulva 1964-ben a különbözeti vizsgákat követően beiratkoztam az újvidéki magyar tanszékre. A viszonylag jó tanulási és anyagi lehetőségekkel élve egy ideig a feketehegyi tevékenységemet is folytattam. Ennek eredményeként Podolszki József, a későbbi neves publicista és költő, miután búcsút vett a verbászi élelmiszer-ipari technikumtól, szintén a magyar tanszékot választotta. Mi több, elhitte nekem, hogy nem szerbül kell verselnie, ahogyan azt addig tette, hanem az anyanyelvén. Ezt jellemzően Feketehegy központjában az Orjen nagykoszmában vitattuk meg, míg rendezvényeinket a tűzoltóotthonban levő könyvtárban tartottuk. Itt is lehetett iszogatni és udvarolni, s én mindkettőből derekasan kivettem a részem.

Újvidéken az Új Symposion folyóirat vonzáskörébe kerültem. A hatvanas évek második felének Jugoszláviájában, az "európai tavasz" szelének közeledését érezve még lehetett hinni abban, hogy, ha nem nemzetté is, de a többségiakkal egyenrangú nemzetiséggé válhat a jugoszláviai magyarság. Mint a Magyar Szó ösztön-díjasa, az Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztője, később pedig az Új Symposion rovatszerkesztőjeként e remény jegyében dolgoztam. Tudva azt, hogy a mi utóbb naivnak bizonyult és sokszor nagyképű, tudálékos szövegeink szellemi felüdülést jelentenek a magyarországi értelmiségnek, amelyhez többször is csak átcsempészve lehetett eljuttatni folyóiratunkat. Számos, a magyarság sorsát érintő írást is megjelentettünk az Új Symposionban.

Én, lázasan keresve önmagam, szerepemet, az esztétizáló individualizmus felé lengtem ki abban az időben. Akkor is, ha aligha olvashatta bárki is nálam lelkesebben a Hornyik Miklós által szerkesztett Képes Ifjúság szerb betelepítéseket és egyéb machinációkat leleplező - főleg Podolszki tollából származó - riportjait. Viszont akkori valóságismeretem korlátait jelzi, hogy Gerold László szociográfiai ankétja alapján vitába szálltam Töke István zentai pedagógussal, aki a

magyartanárok szellemi elmaradottságát nehéz körülményeikkel igyekezett magyarázni. Én, a szülőktől s a titói társadalom által is támogatott házas egyetemista lévén, nemzetiségi kultúránk miatt szorongva, J. P. Sartre egzisztencializmusának hatására nyomatékosan azt állítottam, hogy - jóllehet kutatni kell a pedagógusok túlterheltségének okait - a magyartanár személyesen felelős műveletlenségéért.

Ma már, persze, a saját tapasztalataimból is következően, jobban megértem a magyartanárok passzivitását, hiszen rá kellett jönnöm, hogy (mint mindig) itt is a fejtől bűzlik a hal. Vagyis e pedagógusokat az uralkodó politika napi szükségleteinek megfelelően képezték ki Újvidéken (ahogyan engem is), s nem is elsősorban az általuk elolvasott új könyvek mennyisége (és minősége) méri munkájuk értékét, hanem az, hogy van-e lelki erejük és idejük (tehát társadalmi támogatottságuk) annak az iskolai és iskolán kívüli közösségnek a szolgálatára, amelynek a pénzen kiképezték őket. Akkor természetesen, amikor mi Magyarországon, Erdélyben vagy a Felvidéken büszkék voltunk Nagy-Jugoszlávia által támogatott "szellemünkre", ritkán gondoltunk arra, hogy az idő csak kis mértékben fog igazolni bennünket.

Az utopizmus és a műközpontúság symposionista (részben újbaloldali) fából-vaskarikája befolyásolt akkoriban. A jövő felé irányultság az emberek testvéresülését jelentette - vallási-kommunista alapon. Ez a naiv vízióközpontúság csupán a valóságélemek átalakításával juthatott kifejezésre, méghozzá a szociográfiamentes "tisza" irodalomban. Ezért én Herceg János Egy meg egy, Burány Nándor Összeroppanás, valamint Gabro Vidovic A psunji futár c. könyveiről egyaránt fenntartással írtam a Képes Ifjúságban. Herceg János jó könyvével kapcsolatban értetlenül, de jellemzően "atipikusság"-ról, Móricz asztaláról lehullott morzsákról okoskodtam s naivan radikális voltam a társadalombírálat-igényemben. Burány Nándor regényét ugyan megkésétt előfutárnak tartottam a magyarság lélektani megismerésében, azonban ahelyett, hogy ezt boncoltam volna, elvontan a dokumentum és a regény összefüggéseit fejtegettem. Természetesen Vidovic partizánromantikáját sem tudtam elfogadni. Mindenesetre joggal és szellemesen figurázta ki a tudálékosságomat Bogdánfi Sándor a Sirodalmunk könyve c. paródia-kötetében.

Nem lettem tehát janicsárrá. A származásomhoz, eredeti neveltetésemhez való ragaszkodásomat egyetemista és szerkesztő koromban a Feketehegyi ima c. versemben is kifejeztem. Olyannyira,

hogy Tolnai Ottó, a Hol ó hol c. költői antológia szerkesztője sokallotta a teremtő aposztrófálásait, és két "Uram"-ot kihúzott a deista alap gondolatú szövegből. (Pilinszky Rekviemjét egyébként ő adta a kezembe.)

Mindenesetre ez is elég volt ahhoz, hogy a rezsim emberei örültek, irodalmi körünk tagjai (Bányai, Podolszki, Juhász Erzsi, Jung, Maurits) pedig költőnek tartsanak. Végel László (akinek násznagya voltam, amikor Thomka Beátával esküdött) újságolta el akkor, hogy Bogdánfi Sándor a Forumban a versem kapcsán a vallás visszaszivárgásának veszélyéről lármázott. De a Híd által közölt, Podolszki-val közösen írt Az állapotos menyasszony című abszurd egyfelvonásos drámával sem szereztem jó pontokat a szocializmus sorsáért aggódó funkcionáriusoknál.

Művelődés- és könyvkritikáimban, Sinkó Ervin és tanítványa, Bosnyák István példamutatásához közel, a nyugati liberális marxistáktól is megtámogatottan és fiatalos naivitással a sztálinista dogmákat vettem célba, anélkül, hogy Titót bármikor eszményítettem volna. Az Új Symposiont egy ízben a terjedelmes Szolzszenyicin-tanulmányom miatt nem engedték be Magyarországra. A történelmi körülmények magyarázzák, hogy még a közelmúltban is ismerkedtem meg olyan erdélyi íróval (Bogdán László), akire annak idején eszméletlenül hatott ez a száműzött újrealista orosz író Franz Kafkával összefüggésbe hozó munkám. Ám akkor mindjárt is kaptam jó visszajelzéseket odaáról (pl. Nemes Nagy Ágnes-től és Heller Ágnes-től.)

Az idősebb symposionisták mellett (a későbbi posztgraduális stúdiumaim során) a német fenomenológia (főleg Heidegger) babonázott meg s jórészt ezen múlt, hogy (erőszakosságom következményeként) 1970-ben nem az addig Híd-díjjal kitüntetetlen Herceg János, hanem Koncz István, az akkor valóban újat hozó, de azért Herceghez nem mérhető költő kapta a jugoszláviai magyar íróknak évenként járó legjelentősebb jutalmat. Alkatomat jellemzi az a tény, hogy az utóbb elhamarkodottnak érzett kardoskodásom miatt komoly lelkiismereti bántalmaim voltak. Ekkor kezdtem ugyanis igazán tisztelni Herceget.

A magyar tanszéken a "második fokozaton" (miután egy évig a délbánáti Székelykevény magyart és vegytant tanítottam) találtam igazán magamra. Szeli István - annak ellenére, hogy én az esztétika iránt érdeklődtem - azt ajánlotta: legyek a titkára Vlado Popin tartományi pártfunkcionáriusnak. Engem azonban nem vonzott a politikai karrier. Ezért miután magas tanulmányi átlagomért a Bölcsészeti Karon

kitüntettek, 1969 őszén a Hungarológiai Intézet adjunktusa lettem. Akkor még alig néhányan voltunk rendes munkatársai ennek a nem sokkal azelőtt létesült intézménynek, s a törvény értelmében is minél előbb magiszteri ("kis-doktori") fokozatot kellett szereznem. Viszont a belgrádi poszt-graduális képzéssel voltam kénytelen beérni, mivel abban az évben a budapesti tanulmányokat nem engedélyezték a vajdasági művelődéspolitikai illetékesei. Akkori bosszúságomban nem sejtettem, hogy ennek köszönhetően lesz számomra később elviselhető a rám nehezedő politikai nyomás és elszigeteltség.

Belgrádi tanulmányaim során rövidesen rájöttem, hogy nem kerültem rossz helyre. Annál kevésbé, mert én Bori Imrének, a magyar tanszék vezetőjének, a Hungarológiai Intézet irodalomtörténeti tervezetirányítójának bátorítására világirodalomból készültem magisztrálni, s a belgrádi Filológiai Egyetem harmadik fokozatán kivétel nélkül azok a tanárok adtak elő, akik párizsi, bécsi, müncheni, berlini, washingtoni és moszkvai doktorálásukat követően a legújabb irodalmi kutatásokról, módszertani eljárásokról számolhattak be, a közel- és a távolmúlt irodalomelméleteit, esztétikáit és kritikai szempontjait is ismertetve. Ezért ma is hálás vagyok Zoran Gavrilovicnak (a mentoromnak), Zoran Konstantinovicnak, Milos Djordjevicnak, Miljan Mojasevicnak, Svetozar Petrovicnak, Radoslav Josimovicnak, Ivana Bogdanovicnak, Milos Ilicnek, s főleg Nikola Milosevicnak. Dragan Jeremicnek, Danilo Kis ellenségének kevésbé. Közülük többen szerencsésükre már nem érthették meg nemzetük történelmi kisiklását.

A szellemi javakban való duskálásom nem volt zavartalan. Én mindenesetre a "tisztá tudomány" mélyvizében, világnyelvek mohó tanulásában igyekeztem magamra találni. A lukácsi esztétika iránt főleg Végel László keltette föl az érdeklődésemet. Választott tézisem - Lukács György realizmusértelmezése - olyan időszerű esztétikai problémák elemzését jelentette, amelyekkel kapcsolatban újvidéki támogatómtól eltért a véleményem. Bori ugyanis (akit a háború utáni szocrealizmus idején már pragmatikussá formált a politika), a munkámat megkönnyíteni, meggyorsítani s ezzel együtt a Magyar Tanszék világirodalom oktatásának kérdését megoldani igyekeztén, azt tanácsolta, hogy az ő Lukács György és a magyar irodalom c. dolgozatához hasonlóan, egyszerűen mutassam ki, hogy Lukács, az adott politikai körülményektől függően, mely korszakában mit mondott ugyanazokról az írókról. A nagy vargabetűk pozitivistá leírása már önmagában (egyoldalúan) értékelte volna a voluntarista gondolkodó

irodalomesztétikai tanítását és világirodalmi méltatásainak jelentőségét. Ez azonban számomra túl könnyű, olcsó megoldás lett volna.

Noha Lukács metamorfózisokban bővelkedő szelleme engem sem vonzott, a zseni jellemtelensége, hatalomvágya miatti apriori elmarasztalása ellenszenves volt számomra. Mert Lukács nagy esztétikai szenzibilitásához sem fér kétség, annak ellenére, hogy nagyravágyásból eladta magát a napi politikának, és bűncselekményhez közelálló tettei is voltak. Éppen ezért borzongatóan nagy kihívást jelentett számomra egyfelől Lukács tanulmányainak az elemzése, másfelől pedig a kritikus által értékelt világirodalmi művek habzsolása. A három év (nem számítva katonai szolgálatom egy esztendejét) alatt megvalósított céloom az esztétikus hiteles (tehát tisztán a szenzibilitásából fakadó, napi politikán túlemelkedő) megállapításainak és (a körülményeknek engedő) tudománytalanságainak a megkülönböztetése volt.

A végül elkészült értekezésemben a korábbi kis melléfogásomat is jóvátehettem. A Borinál (tízessel) megvédett írásbeli dolgozatomban ugyanis - az avantgárd akkori kötelező divatjának megfelelően - úgy vélekedtem, hogy Illyés a szürrealista korszakában "objektívabb", mint pl. a Puszták népe c. művében. Ezt az ostobaságomat a belgrádi dolgozatomban úgy tettem jóvá, hogy Lukács harmincas években írt vitacikkeivel kapcsolatban Illyés véleményére, mint hiteles erkölcsi-szellemi álláspontra hivatkoztam. Ennek ellenére sikerrel védtem meg az értekezésemet, noha a bizottság tagja, a jugoszláv humántudomány egyik legkiemelkedőbb képviselője, Nikola Milosevic (nyilván politikai kényszerűségből mondva ellent önmagának) hallgatott akkor, amikor a bizottság egy másik tagja (Josimovic) megrótt azért a (sinkói) tézisemért, amely szerint a marxizmus természete miatt nem létezhet marxista esztétika.

S az is eretnek gondolat volt ekkor, hogy főleg a nagy irodalmaknak viszonylag önálló nemzeti szellemük van. A lukácsi realizmuselmélettel kapcsolatos nézetemet E. Fehér Pál támadta a Népszabadságban 1976-ban. A Bálványimádás ellen c. válaszcikkemet a szerkesztőség nem közölte. (Jólesett viszont, hogy Antal Gábor 1977-ben a Magyar Nemzetben két hasábot szentelt a Hídban közölt Sinkó Ervin és Nietzsche c. tanulmányomnak. Ugyanebben az időben a zágrábi Knjizevna smotra világirodalmi folyóirat közölte az egyik Krleza-regényről írt komparatiztikai tanulmányomat.)

Kétségtelenül kabinettudományt műveltem s emiatt lelkiismeret furdalás gyötört. Vezérlő csillagaim - Goethe, Tolsztoj, Thomas Mann

és Németh László - túl magasról ragyogtak rám. Nem lehetett megnyugtató számomra, hogy a Hungarológiai Intézetben szakmai féltékenységből áskálódnak ellenem, s az igazgatómmal, Szeli Istvánnal is sokkal jobban kijönnék, ha a tanszék és az intézet szembenállásán csámcsogva körülötte sürgölődnek, annak ellenére, hogy - bár az egyetemistaként tőle tanultakból Belgrádban is hasznom volt - politikai elkötelezettsége és gyakorlati elfoglaltsága miatt szakmai támogatást már aligha adhatott.

Könyvmoly-gubómból (Feketicsről csupán az intézeti napon, tehát hetente egyszer kellett Újvidékre utaznom) hiper-kritikussággal próbáltam kiröpülni. Nem egyszer "szálem alejkumot" köszönve állítottam be az intézetbe. Később viszont pl. a közlönyünk címébe kötöttem bele. - Vannak tudománytalan hungarológiai közlemények is? - kérdeztem. - Ha nincsenek, akkor miért kerül a fedőlapra az, hogy A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei? Miért nem elég az, hogy Hungarológiai Közlemények? - Valószínűleg a büszkeség akadályozhatta az idősebbeket abban, hogy igazat adjanak nekem, mert csupán a fölmondásomat követően változtatták meg (nyilván elfeledve, hogy ki volt az első javaslattevő) az intézmény közlönyének címét az én ajánlatom szerint.

A helyzetem tehát azáltal is súlyosbodott, hogy a családommal nem Újvidéken telepedtem meg, hanem Feketehegy központjában kezdtünk építkezni, s csak a nemzeti önmegismerésben találhattam rá a visszaszorított magyarság felemelkedésének lehetőségére.

Folytatni igyekeztem a már említett művelődésszervező tevékenységemet, s tőlem telhetően támogattam szintén magyar tanszéket végzett feleségemnek és szülőfalum lelkes kultúrmunkásainak néprajzi-szociográfiai vállalkozását. Ennek fontos része a falu történetének megírása volt. Az ügyel kapcsolatban nemegyszer tanácskoztak Feketehegyen az elszármazott értelmiségiek, s a viták során a hatalomhoz kevésbé igazodók a monográfia megírása mellett kardoskodtak. Az aggályoskodók azonban csak átmenetileg hátráltak meg, mert hiába látogattam én el a budai Országos Le-véltárba, hogy a falumbeliek Kunhegyesről való elszármazásának dokumentumait kutassam, s mentem el Tápéra a település nagymonográfiájának beszerzése végett, s hiába gyűjtögette az anyagot a legállhatatosabb feketicsi tanár, Sárközi Ferenc, a belügy rövidesen közbelépett, mondván, hogy a falu magyarjainak és telepeseinek történetét együtt kell megírni. Minthogy azonban akkor még négy évtizede sem volt annak,

hogy a montenegróiak ismerkedni kezdtek a közép-bácskai humusszal, s a monográfiában a kötelező szólások ellenére is a magyarok kultúrfölénye domborodott volna ki, ezért a telepések a közös múltkutatót szabotálták.

Amit "kint" nem lehetett, azt én "bent" próbáltam megvalósítani. A magiszteri fokozat megszerzése után következő lépcsőfok a tudományos doktorátus volt. Emiatt újabb nézeteltérésre került sor köztem és közvetlen főnököm között. A Bori által ajánlott téma Kázmér Ernő, a kozmopolita kritikus munkássága volt. Annál is inkább, mert Bori már kicédulázta Kázmérnak A Hét c. budapesti lapban a tízes években közölt cikkeire vonatkozó adatait. A kritikus kétségtelenül megérdemelte a monografikus feldolgozást, hiszen a két világháború között sokat tett a Közép-Kelet-Európa kisebb nemzetei kultúrkapcsolatainak építése s ugyanakkor a kortárs világirodalom értékeinek közvetítése érdekében.

Én azonban nagyobb tudományos erőpróbára áhítoztam s Halász Gábor esszéit szerettem volna elemezni. Annál is inkább, mert a magyar szellemtörténet elhanyagolt területe volt a kutatásnak. Borinak végül ez is megfelelt, azzal, hogy javaslata szerint értekezésem a Halász Gábor kritikai fejlődésének alakulástörténete címet viselte volna. Én ezt így tautologikusnak, tudálékosnak találtam, és a Halász Gábor kritikai fejlődése cím mellett kardoskodtam. Más okom is volt. A Bori sugallta címben az "alakulástörténet" halványította volna Halász fejlődésének tényét. Márpedig az én felfogásom szerint Halász Gábor az értékfogalmainak minőségi megváltozásával jutott el sznob arisztokratizmusától, elitkultúrájától a modern realizmusig, Malraux, Hemingway és Green prózájának befogadásáig. Egyébként a ragyogó részeredményeket is látva, azért nem tetszett nekem egyértelműen a kritikus kibontakozásának korszaka, mert az azt meghatározó nemzeti és társadalmi okokat s az ezeknek megfelelő kényszerhelyzetet is érzékeltem. A későbbi szembenézés bátorsága tehát fontos értéket jelentett számomra.

A mi akkori "szocialista" társadalmunk elitkultúrájának, művelődési rezervátumának természetesen Halásznak még az előkelőbb, antidemokratikus művészetkonceptiója felelt meg. Nekem az volt a - mind a mai napig e tekintetben változatlan - véleményem, hogy nekünk, akik között úgyszólván mindenki paraszt, munkás vagy kispolgári származású, nincs erkölcsi jogunk elérhetetlenségük miatt értelmetlen eszményeket állítani az emberek elé, akiket többnyire csupán a giccs

befogadására készített elő az élet. A mocsárban csak a felhőkre bámulva nem igazodhatunk el.

Ezzel azonban betelt a pohár. Bori ugyanis kijelentet-te, hogy nem támogat többé, s hogy a disszertációt ilyen formában nem fogom tudni megírni. Ezért (s amiatt is, hogy a vajdasági magyar kultúra szempontjából olyan alapvetően fontos témákat, mint Szenteleky vagy Farkas Geiza munkássága, ő már lefoglalta, pl. a zavaros misztikájú Aszlányi Dezsőt ajánlva...) 1978 februárjában, néhány hónappal az (elsősorban Bányai Jánosnak köszönhető) újraválasztásom után, fölmondtam a Hungarológiai Intézetben. A Halász-értekezésemet viszont a következő évben befejeztem, s miután a tanszéken szabálytalanul több mint két évig elfektették azt, 1981 júniusában végre lehetővé kellett tenniük a munka megvédését, - ami sikerült is. Annak ellenére, hogy erről a szellemtörténeti összefüggésekben készült, magyar és világirodalmi viszonylatokat szem előtt tartó monográfiáról Juhász Géza a közönség derütségét kiváltva megjegyezte: a dolgozat nem Halász Gáborról szól. A harmincas évek szellemi háttere c. fejezet valóban nem. Szelinek, Bodnár Györgynek (és az ugyancsak Budapestről érkezett József Farkasnak) nem volt komolyabb kifogása. (Ennek a munkámnak csupán a részletei jelentek meg a Hídban és az Új Symposionban, valamint a budapesti Literaturában. Egyedül a szabadkai Üzenet nem volt hajlandó részletet közölni belőle. Könyv formájában az-ért nem adtam közre, mert a szerkesztő Tomán László két fejezetet össze akart vonni benne. Az egyiknek A líra ellenforradalma volt a címe...)

A Borival való konfliktusra mélyebb okok miatt került sor. Főnököm ("atyai" barátom, akinek a családjával 1969-től 1974-ig szoros kapcsolatban voltunk) ugyanis az intézetbe való fölvételem kezdetétől az én világirodalmi ambícióim támogatója volt. Ám ő - engem és a hungarológiai kutatásokat korlátozó - azt kívánta, hogy a világirodalmon kívül semmi mással ne foglalkozzak, s a magiszteri fokozat megszerzése után menjek át a tanszékre. Én ebbe átmenetileg örömmel beleegyeztem s három évig vezettem is a világirodalmi gyakorlatokat), utóbb azonban meggondoltam magam. A munkahelyemen rám nehezedő nyomásnak is szerepe volt abban, hogy a Hungarológiai Intézet tervezetében jegyzett Kázmér-témát, ha nem doktori disszertációként is, de tudományos munkaként feldolgozzam.

Időközben a fiatalabbaktól tartó főnökeim egymás közötti kapcsolata is megjavult, úgyhogy Bori a hetvenes évek közepén már

sürgette az intézeti kutatásokat s ezáltal késleltette a Halász-dolgozatom készítését. A Kázmér-kismonográfiám néhány évvel később a Forum kiadásában megjelent. (A munkám visszhangjával meg voltam elégedve, hiszen Újvidéken, Szabadkán, Kecskeméten, Buda-pesten, Pozsonyban és Münchenben kilenc kritikus mondta el a többnyire egészen pozitív véleményét róla.) Ám ezt megelőzően, még 1977-ben az anyag jelentős részét mint az intézeti munkám eredményét leadtam a titkárnőnknek. Az értekezletünkön a titkárnő (minden bizonnyal a főnökünk rendelkezésére) nem emlékezett rá, hogy átadtam volna neki a tanulmány fejezeteit... Az ok nyilván abban rejlett, hogy én még három évvel korábban (1974 tavaszán, a budapesti avantgárd-tanácskozásunkat követően) a szakmai megbeszélésünkön elutasítottam a Bori által javasolt módszert, amely szerint Kázmér munkásságát a fölkutatott tényeket hosszadalmasan leírva kellene földolgoznom. Fölháborodva vettem el a napi politikai direktívának megfelelő, szellemtörténetnek álcázott pozitivizmust, amely szélesebb és mélyebb összefüggésekbe állító értékelés nélkül "bizonyította" volna, hogy nekünk vajdasági magyaroknak milyen gazdagok a külön-hagyományaink. (Eredetileg én javasoltam, hogy közösen írjuk meg a jugoszláviai magyarok irodalmának történetét. Csakhogy nem a Fruska Gora csúcsát tartottam mértékalapnak, mint Bori.)

Hogy az újvidéki hungarológus-karriernek féljobbot mondjak, az is lényegesen befolyásolt, hogy 1977 októberében az igazgatóm jóváhagyásával a budapesti könyvtárakban egy hetet Farkas Geiza adatainak fölkutatásával töltöttem. A visszatérésem után nagy megrökönyödésemre az igazgatóm, arra hivatkozva, hogy a projektum főnököm már lefoglalta ezt a témát, a Budapesten összegyűjtött adatok beszolgáltatására szólított föl. Később jöttem rá e szakmai féltékenység mögött rejlő szélesebb összefüggésre. Zrenjaninban ugyanis az európai szintű Farkas helyett szintén a kótyagos Aszlányit ajánlotta számomra kutatásra a könyvtáros - néhány nap múlva az érdeklődésem után. Ám ha akkor még azt gondoltam, hogy az általam javasolt Farkas Geiza Napot csupán annak fölvázolt tartalma miatt utasítja el a belügy, egy évtizeddel később, a B. Szabó György Napok megalakulása egyértelművé tette számomra, hogy a polgári magatartással szembeni előítéletekről van szó. B. Szabó György, a rendkívül sokoldalú, tervhalmozó, kiváló tanárember, mivel kedvezőtlen időben élt, nem hagyhatott maga mögött olyan szívfonalas opust, mint amilyen a káprázatosan művelt, jó körülmények között dolgozó Farkas Geizáé

volt. Ennek dacára az utóbbit Bori Imre is elhallgatta a hetvenes évek második felétől, holott néhány évvel korábban - Szenteleky és Herceg nyomán - az autonóm vajdasági magyar kultúr-hagyományok csúcsán látta azt.

Az újvidéki tudományos fellegvárból a topolyai középiskolába való önkéntes "alászállásomnak" még egy, a Farkas Geiza adatok beszolgáltatására vonatkozó fölszólítást egy-két hónappal megelőző, még dermesztőbben súlyos oka volt. 1977 nyarán az igazgatóm a titkárnőnk jelenlétében méltatlankodva kijelentette, hogy a Szentelekyt kutató projektumvezetőnk nem számolt el az általa fölvetett (fél fizetésnyi) pénzüsszeggel, tehát nem kutatott. Mikor én erre nyíltan visszaélésről, sikkasztásról kezdtem beszélni s Bori, ezt meghallván, indulatosan felelősségre vont a Szelit, az utóbbi riadtan kirakatvizsgálatot végző ellenőrző bizottságot állított össze, miután én az intézeti értekezleten nem voltam hajlandó visszavonni azt, amit tőle hallottam; vagyis képtelen voltam azt hazudni, hogy ártatlan főnökeimet rossz hírbe hoztam. Emiatt fegyelmi eljárást indítottak ellenem. Naiv voltam még: világok dőltek össze bennem, rögeszmésen igazmondóban...

A kocsimmal Újvidékről hazafelé tartván, a szabadkai Balázs-Piri Aladár, hajdani tanárom, akkori kollégám velem jött Topolyáig. - Magának igaza van, Gábor, de ne így mondja - tanácsolta. Nem alaptalanul, mert a számomra hihetetlennek tűnő provokációkra úgy reagáltam, mint akit hátulról gombostűvel szúrnak meg.

Később Pastyik László kollégám keresett föl Topolyán az akkor készülő tó melletti lakásunkban. Miközben a teraszról a munkálatokat figyeltük, ezt mondta: - Mindenki tisztában volt vele, hogy igazat beszélsz, de senki sem mert szólani.

Hogy 1969-ben miért nem engedélyezték számomra a budapesti továbbképzést, akkor világosodott meg előttem, amikor Pató Imrét fölvevük a Hungarológiai Intézetbe s a Magyar Tanszék munkatársaival közösen arról tanácskoztunk, hogy hol kellene folytatnia a szótártani tanulmányait: Hadrovicséknál Budapesten, vagy a "szerb Athénban" (Újvidéken). A mintegy harminc ember között én voltam az egyetlen, aki kijelentette, hogy szakmailag Pató többet kaphat Budapesten, mint Újvidéken. Ezzel szemben Bori - a napi politika érdekeinek megfelelően - új munkatársunk Újvidéken maradását javasolta, s neki adtak igazat, a mi "önigazgatásunk" elvé-re: vajdasági magyar nyelv és szakszókincs viszonylagos függetlenségére hivatkozva.

Ekkor még a belügy "szelleme" csupán feletteseim magatartásában volt érzékelhető számomra. Csak a katonasággal nem mertem ujjat húzni. Mert, bár 1972-ben néhány napig tartó habozás után nemet mondtam a katonaugyosztálynak, "atlétatípus"-ként bejegyezve, tartalékos tisztképzőbe kellett vonulnom, ahol - hiába zárattam be magam parancsmegtagadással néhány napra - nem helyeztek át sorkatonának. Szakaszparancsnokként viszont nem váltam janicsáragává, amit megboldogult Podolszki barátom is tapasztalhatott, mivel ugyanabba a tengerparti kaszárnyába sorozták be, ahol én töltöttem tisztgyakornoki hónapjaimat. Nyilván azért, hogy együtt figyelhessenek bennünket. Egyik szlovén történész tisztársam egyszer a szemléletem változatlansága miatt megdühödve nyíltan bevallotta: vallásosnak, nemzetileg elfogultnak tekintenek s az én átnevelésem az ő különfeladata. Ez aligha volt eredményes, mert én Podolszki-val, miután a tizedeseknek elmagyaráztam és megmutattam a gyakorlatokat, az olajfák alatt letelepedve, a távolról kéklő tenger háttére előtt otthonról hozott könyveket olvastunk és magyarul vitatkoztunk.

Nem sokkal a leszerelésemet követően Utasi Csaba szólt, hogy főszerkesztőváltás van az Uj Symposionban s a mi nemzedékünk lenne soron. Tolnai Ottó föltételes börtönbüntetésre ítéltése és a Képes Ifjúsággal való leszámolás után nem láttam értelmét annak, hogy a folyóirat élére törekedjek. A közügyekben nálam talpraesettebben mozgó Podolszki-val még a katonaságnál készítettünk ugyan egy szociográfia-központú koncepciót, amelyet az "Átértékelés"-re átkeresztelni tervezett Uj Symposionban szerettünk volna megvalósítani - ahogyan én elképzeltem: Podolszki főszerkesztésével. "Avantgárd" folyóiratunk ugyanis a kelleténél nagyobb mértékben volt kozmopolita s különösképpen főleg ekkor, a hetvenes évek közepén kedvezett a történelmi idő az ezotériának. Sznobjaink főleg naivitásból bélyegezték provinciálisnak törekvésünket. Erről én verset is írtam, amelyet Tolnai visszaadott. Danyi Magdolna és Bognár Antal képlékenyebb vállalkozókészségét viszont (átmenetileg) nem zavarták lényegesen a beszűkült politikai keretek, s így nem vált kérdésessé az Uj Symposion fönmaradása.

Én abban az időben, amikor ez még nem volt kockázat-mentes, Bori-párti voltam, vagyis kisebbségünk nemzetté válásában bíztam. Noha az intézet más (vonalasabb, azaz nemzetiségi) szem-pontot képviselt, mégis helyet kapott a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben Bori Imre délszláv--magyar komparatiztikai könyve

kapcsán született írásom, amelyben a szerzőnek a budapesti Kiss Ferencsel folytatott vitájában is állást foglaltam. Abban a reményben, hogy törekvéseink által "necsak mindig a napi-rend utolsó pontjaként szereplő kisebbségi, hanem - a délszláv és magyar kultúra határmezsgyéjén - autonóm jugoszláviai magyar kultúra születhetne." A Látóhatár c. budapesti folyóirat akkor a fontosabb cikkek közé sorolta ezt az írásomat.

A Borival való konfliktusomban nem a hatalomvágy ösztönzött. Ezt azzal bizonyíthatom, hogy amikor főnököm a hetvenes évek közepén az egyik értekezletünkön bejelentette, hogy lemond a tervezetvezetői szerepéről, akkor én a kínos csöndet az ő maradására vonatkozó javaslatommal szakítottam meg. Igaz, később annak a Kafka-novellahősnek a szerepében éreztem magam, aki előtt tárva-nyitva a kapu s ő az élhetetlensége miatt kívül marad...

A szellemi szabadságomat másutt valósíthattam meg. 1974-ben ugyanis érvénybe lépett a viszonylagos tartományi függetlenséget biztosító alkotmány s engem nem tekintettek oly mértékben ellenzékinek, hogy ne lehettem volna 1977 januárjától öt éven át (amikor Végel László, majd Vukovics Géza szerkesztette a Kilátót) a Magyar Szó heti kritikusa. E Bányai Jánost főlváltó tevékenységem kezdetben inkább csak abban tért el szellemi elődeim módszertanától, hogy én hosszabb időn át és iskolai keretek között, a kultúrpolitikai divatoktól függetlenebbül sajtóíthattam el mindazt, amibe ők tudomány- és iskolaszervező munkájuk során, politikai szerepet is vállalva, félig-meddig autodidaktaként jöttek bele. S a későbbiekben is a helyzetem miatt jóval több időm volt a tudomány művelésére, mint nekik, akik többnyire közéleti funkciókat is kényszerültek vállalni.

Ám éppen emiatt voltak fenntartásaik az én tudományos, illetve kritikusi gyakorlatomat illetően. Hogy a Magyar Szóban hetente ne jelentethessek meg nekik többnyire nem tetsző cikkeket, először az intézetbeli munkanormámat akarták fölemelni, nagyobb mennyiségű írott szöveget követelve. Viszont annak ellenére is rendszeresen újraválasztottak a Hungarológiai Intézetben, hogy megismételt hívásra sem voltam hajlandó belépni a Kommunista Szövetségbe. Legfeljebb provokáltak, mint olyan embert, akinek lendületét nem lehet visszafogni az évről évre változó "önigazgatási" szabályzatok gyártásával, s aki eszerint nem hajlandó beépülni az újvidéki magyar csúcsértelmiségi struktúrába. Ennek később az lett a következménye, hogy az embereik által készített irodalomtörténeti összefoglalókban és lexikonokban

félrevezető információkat is közölte(tte)k rólam. Hogy nem elsősorban bennem volt a hiba, azt a többi között az is tanúsítja, hogy míg én önként jöttem el tőlük, addig a nyolcvanas években néhány embert (köztük az elsők között alkalmazott Pastyik Lászlót és a távozásom után fölvelt Hornyik Miklóst) ők távolították el.

A Magyar Szó szombati rovatában, a Kilátóban kifejtett kritikusi munkám egyre inkább a nálunk megcsontosodni kezdő tekintélytisztelet és az alkotási sémák ellen irányult. Ha elődöm inkább csak a saját érdeklődésének megfelelő könyveket méltatta, az én "kemény" fejem anélkül, hogy törődött volna ellenségeim növekedő számával, minden Forum-könyvről őszinte és független véleményt igyekezett formálni. Urbán Jánosnak, a kommunista funkcionáriusnak a népfelszabadítói emlékeit fölelevenítő könyvéről Hátrálva előre címen írtam. Bogdánfi Sándornak az ugyancsak gyöngye könyvét viszont pusztán azért nem harangozhattam be Travesztiák és malackodások címen, mert a szerkesztő, a "bajkeverő"-től tartva, a második kifejezést "paródiák"-ra enyhítette.

De nem csupán a politika kilógó lólábát vettem célba, hanem a konfekciós avantgárdot, a költői szélhámosságot, vagyis a modern giccset is.

A korszerű világirodalom ismertetése mellett tehát az én kritériumom szerint igyekeztem bemutatni a legújabb magyar, vajdasági magyar és jugoszláv könyvtermést. Irodalompolitikai és részben írói körökben egyre népszerűtlenebb lettem, mivel - s ezt főleg Borinak a Krleza-könyve kapcsán 1977-ben folytatott vitám tanúsítja - engem elsősorban a mű érdekelt, s ennek általam látott jelentősége szerint tiszteltem a mögötte álló alkotót. Igaz, e vitacikkeim hangneme túlfűtött, gondolatvezetése viszont helyenként egyoldalú volt. A viszontválasszal kapcsolatban Végel fölhívta a figyelmem: ha ezt leközli, legalább húsz évig eltemettem magam. - Nem érdekel - feleltem.

Azt persze jól tettem, hogy nem voltam hajlandó elismerni a külön-vajdasági mércét s ahelyett, hogy a tartomány viszonylagos autonómiájának kultúrpolitikai szellemében gondolkodtam volna, az egyetemes magyar kultúra egysége lebegett lelki szemeim előtt. Ennek érdekében hiába volt alkalmam korábban a legkorszerűbb, a művészet témáját, tartalmát csak harmadsorban emlegető módszertani törekvéseket tanulmányozni, éreztem, hogy a mi körülményeink között e szempontok átvétele takargatás-tudományhoz, kulturális degenerálódásunk taktikus elleplezéséhez vezet. Ezért, szándékom

szerint mindig szem előtt tartva a formát, mint a művészet lényegét, az alkotói üzenet megfejtését is fontos feladatomban tartottam. Az öncélú tudományt azok művelődési alibijének, lélektani túlkompensációjának éreztem, akik a pártpolitika közvetítői voltak a kultúrában. Akkor is, ha belőlem sem hiányzott teljességgel az írástudó szakmai nagyképűsége.

Annak ellenére, hogy az én szülőfalumban a magyar lakossággal szembeni kegyetlenkedés jóval kisebb mértékű volt, mint másutt, s hogy nekem a hetvenes évek második felében a készülő topolyai tó partján a feleségem által szerzett tanári lakásban az anyagiakat illetően jó dolgom volt, - mindinkább csak a valóságot föltáró irodalomnak, az adott életet értékelő alkotói magatartásnak lettem a híve és pártfogója. Vagyis a tudományos fellegvárából ereszkedve boldogan nyújtottam át a Híd-díjat Herceg Jánosnak és Varga Zoltánnak, s nem rajtam múlt, hogy Dudás Károly a Szakadó c. kiváló riportkönyvéért nem részesülhetett a jugoszláviai magyaroknak ebben a legjelentősebb irodalmi kitüntetésében.

A mindenki által többé-kevésbé érzékelhető valósághoz való visszatérést a hetvenes évek végén a társadalmi ellentmondások kiéleződése mellett a magyarság ellenőrzöttségének változatlansága, kivándorlásának, számbeli csökkenésének felismerése tette elkerülhetetlenné. Ez egyrészt az irodalom és a humántudomány hatóság általi elefántcsonttoronyba küldésével, az álavantgard (posztmodern) intézményes támogatásával, másrészt a nyomor föltárásának dokumentumaival, az elvek és a gyakorlat között tátongó szakadék érzékeltetésével, az államnacionalizmus rejtett emberellenessége tényeinek kimutatásával járt együtt. Én a plebejus színezetű polgári humanizmus szellemében gyakoroltam - munkám tárgyánál s a meggyőződésemmel fogva csupán közvetve ellenzéki - kritikámat. Ha nem Belgrádban magisztrálok, aligha tűrtek volna meg, hiszen a marxizmusban csupán azt tartottam (és tartom ma is) értéknek, ami benne és a kereszténységben közös. Nincs szebb utópia a kommunizmusnál, ám az eddig alkalmazott módszerei többnyire iszonyatosak. Én mindenestre mind a mai napig egy sztálinista református papot, Kek Zsigmondot, a kiváló nyelvészt tartom a Jugoszláviában élő magyarok leggerincesebb, erkölcsileg is részben példamutató egyéniségének. (O ugyanis a dunamenti egységet megőrizni s az emberiséget már itt a földön megváltani akaró idea-lista volt, s ezért mind az öt évet kitöltötte Goli Otokon: nem vált besúgóvá.)

Mivel "minden létezőnek a bírálata" volt az alapelvem, s mert a jobb, vagy baloldaliságom attól függött, melyik oldalról szükséges megtámogatni a kultúra fölbillenő szekerét, 16 évig kellett várnom, hogy a képzettségemnek megfelelő munkaviszonyba léphessek. Nem csoda, hiszen én a Magyar Szóban, pl. Szabó Dezső jelenlétét hiányoltam abból a magyar irodalomtörténetből, amelyet Bán Imre, Barta János és Czine Mihály készített a szerbek számára. Azután pedig a szerbeket is kis nemzetnek tartottam, mint a magyarokat. A megjelenési lehetőségekhez alkalmazkodó írók a szókimondásom miatt nem szerettek. Azok körében viszont népszerű voltam, akik úgy érezték, hogy - a viszonylag demokratikus körülmények között - helyettük közlök fontos igazságokat könyvkiadásunk erényeiről és hibáiról.

V. G. írásait nem kell lektorálni - mondta a Magyar Szó egyik legjobb nyelvvelője. Annyiban nem alaptalanul, hogy a szövegeimet szintén magyar szakos feleségem gépelte át. Ahogyan azonban teltek az évek, egyre inkább rájöttem: a kritikai sorozatgyártásnak is megvoltak az akkor érzékelhetetlen hibái. Nem csupán az olykor elhamarkodott ítéletekre gondolok, s nem is csak arra, hogy többször élesebben kellett volna fogalmaznom (mi tagadás: a nyolcvanas években némely esetben az országból való kiutasításomtól tartva lapítottam is, mintha nem tudtam volna tűrhetően németül - sőt valamennyire angolul és franciául is - s nem lett volna jó módú rokonom és barátom Nyugat-Németországban), ha-nem a pontosabb, világosabb kritikai nyelv helyenkénti hiányára is.

Legfeljebb másoknak az enyémnél nagyobb hibáival takarózhatom. Azzal, hogy 1984-ben, amikor Fekete J. József a Híd-ban (s általában a vajdasági kultúrpolitikában) mindinkább egyedura-lomra jutott esztétizálás normáinak megfelelően, tehát a kötelességét teljesítve, de eléggé tájékozatlanul dorongoló bírálattal illetve Források és partok c. írásgyűjteményemet, akkor válaszként a klikkesedésre, kultúránk kirakatjellegére, "kritikusom" nyelvi-stilisztikai vétségeinek pontokba foglalásával igyekeztem fölhívni a figyelmet.

Hasonló feladat előtt álltam, amikor Danko Grlicnek és Sveta Lukicnak a Thomka Beáta által fordított tanulmányköteteit mutattam be a Magyar Szó olvasóinak. A fordításokban nem volt ritka a pongyolaság és a tudálékosság, s úgy éreztem, szóvá kellett tennem a vétségeket. De hogyan? Hiszen a Magyar Tanszék tekintélyes tanárának ("komaasszonyomnak") a fércmunkájáról volt szó, akinek a poétikáját korábban Szajbély Mihály velem szemben tartotta fontosnak

megtámogatni a Mozgó Világban. Óvatosan, él nélkül kell bírálnom, hogy ne legyen hangsúlyos: ki felelős a magyartalanságokért - így beszéltük meg a szerkesztővel. Mentségemre szolgál, hogy akkor (1982 januárjától) már ritkábban engedték be írásaimat a Magyar Szó hasábjaira.

Ennek ellenére (a provokációktól eltekintve) a belügy sohasem gyakorolt rám közvetlen nyomást. Egyszerűen megfigyelt, lehallgatta a telefonomat, de nem idézett be, nem vont felelősségre. (Legfeljebb 1982 őszén az expresszvonaton, amikor Zágrábtól Stuttgarton át - velünk együtt háromszor is átszállva - egészen Kirchheimig elkísértek, hogy meggyőződjenek: igazat mondok--e.) Ehelyett a megbízható káderei által elállta az érvényesülésem útját. Főleg a topolyai pedagógusmunkámat kísérte árgus szemekkel. Amikor - az újvidéki fölmondásomat követően - két évig kulturológiai tárgyakat tanítottam a középiskolában. Nagy többségében feminin környezetben. Éppen akkor, amikor a férfiember az "életútjának felénél" tart s a tetejében egy lánycsapattal a Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén Becsén és az irodalmi esteken Ujvidékig és Budapestig elhallatszó sikereket arat.

Sohasem volt több irigyem, mint akkor. Még a vörös is megsárgult: pártasszonyok figyelmeztettek, hogy kevesebbet törődjek a diákjaimmal. Természetesen nem ott tévedtem, ahol ők gondolták, hiszen az egyik lány udvarlója rendőr volt... Elkényeztettem őket, kiengedtem a gyeplőt a kezemből s végül már nem tudtam rendet teremteni. Az egyik üdvöske (aki némileg mellőzve érezte magát) följelentett a nem vele kapcsolatos érzelmi elfogultságom miatt, annak ürügyén, hogy (felelőtlen viselkedése következményeként) keményen megróttam az osztály előtt. A pártkötelességbe öltözött kíváncsiság ezt kihasználni igyekezett, hogy megtudja: miféle titkok lappanghatnak ebben a rendhagyó tanár-diák kapcsolatban. Ez túl finom anyagból szövődött s én nem voltam hajlandó durva kezekre bízni...

Korántsem a nélkülözhetetlenségem miatt nem akartak elengedni a topolyai középiskolából. Nacionalista-gyanús "anarcholiberalista" voltam, hiszen a marxista esztétikáról s általában a marxizmusról és a nevelésről részben eretnekségnek számító eszméket hirdettem. Az egyik szkripta költőtekintélyre (Vasko Popára) hivatkozva azt állította, hogy a kommunista irányításnak köszönhetően a kulturális haladás folyamata megállíthatatlan. Én ezt marhaságnak mondtam, a szaporodó kocsmák tényével érvelve. A diákok természetesen az én szemléletemet osztották.

Hasonlóképpen a művelődésszervezés nevű tantárgy oktatásából is - az előírtak dacára - kihagytam a néphadsereggel való együttműködést. Tapasztalatom szerint ugyanis a kaszárnyákban nem folyt olyan művelődési tevékenység, amely a leendő kulturológusok számára bármilyen mintát képezhetett volna. A diáklányok katonasághoz való szoktatása helyett a magyar és a világirodalom korszerű költőiről, verseiről tartottam előadásokat.

A nyájas crnagorac igazgató, akivel egyébként nagyszerűen kijöttem, kimondatlanul is azért marasztalt volna, mert Újvidéken, ahol az időközben elkészült doktori értekezésemnek megfelelően dolgoznom kellett volna, nem tudtak velem mit kezdeni. Nem voltam párttag s a tetejében összeférhetetlennek nyilvánítottak. Persze, érthetően nem tartottak rám igényt ott, ahonnan azt a társadalmi gyakorlatot (önigazgatást) irányították, amelyre a Magyar Szó Majtényi Mihály Novellapályázatának anyagáról készített ötven oldalas kultúrszociológiai elemzésem végkövetkeztetésében fölkészületleneknek tartottam az embereket. Etikai központú vizsgálódásomban a szellemi és erkölcsi korlátok továbbélését, a kispolgáriság uralmát mutattam ki.

Újvidékre visszakerülvén ismét nem viselkedtem úgy, mint aki tartósan szeretne megtelepedni a tartományi fővárosban. Anélkül, hogy Major Nándorral igyekeztem volna kapcsolatot teremteni, szerkesztői állás után érdeklődtem. Erdélyi Károly, a Magyar Szó főszerkesztője csak egyszer állt velem szóba s akkor is kinevetett. Nem csoda, mert, noha népszerűsítettem a Forum könyveit, a kifogásaimat sem hallgattam el. Fölháborodtam például azon, hogy a gyermekirodalmi antológiában a klasszikus és a mai magyarországi írók műveihez képest túl sok vajdasági magyar szöveget találunk. Nagyon hiányoltam benne (az állítólagos fasizmusa és mívéssége miatt nálunk is igencsak háttérbe szorított) Szabó Lőrinc verseit - a túlszerepeltetett Brasnyó- és Jung-versekkel szemben. Hiába dicsértem meg tehát Bori Imre Sinkó-monográfiáját, az államilag támogatott koncepcióját nyesegetni voltam kénytelen. A Dévavári által szerkesztett Dettre János-kötettel kapcsolatban pedig az volt a kifogásom, hogy a forradalmár-publicista írásait a korábban Szegeden közöltekkel együtt kellett volna kiadni. Részben e munkásság elmélyültebb megértése érdekében, részben pedig azért (amit azonban ilyen közvetlenül nem írhattam meg), hogy mint írástudók példát mutassunk a két állambürokrácia által fölállított határkerítés semmibevételére.

Ebben az időszakomban jelentkeztek irodalmi munkásságomban a túltermelés tünetei. 1980 szétől ugyanis (ekkor költöztem Topolyáról Újvidékre), amellet, hogy a Kilátónak, a Magyar Szó szombati mellékletének heti kritikusa maradtam (s a hét közepén is jelentek meg ismertetőim a Magyar Szóban), Irodalomesztétikai csavargások címen műelemző rovatot indítottam a Képes Ifjúságban s ezen kívül a Hídnak, a 7 Napnak és az Újvidéki Rádió Szempont c. rovatának is dolgoztam. Számos esetben két, sőt három-négy helyen is méltattam ugyanazt a könyvet. Nem véletlenül ezernél is több ma már a nyomtatásban megjelent publikációim száma.

Elveszíti a kritikus becsületét! - aggódott Tomán László, a kiadó egyik, akkor már csak hébe-hóba publikáló szerkesztője, aki azt ajánlotta, hogy csak a könyvkiadónak írjak, méghozzá monográfiákat. (Ekkor már aláírtam a szerződést, melynek értelmében tanulmányt kellett írnom ifjúkorom egyik kedvenc költészetéről, az Ács Károlyéről.) Erre, a "szalonképesítem" miatt aggódva, visszautasítottam a szerkesztőt, mondván, hogy az eltérő helyeken megjelenő írásaim kiegészítik egymást, minthogy bennük szerkesztői, illetve lokális érdekekhez való alkalmazkodás helyett, a saját észrevételeimet közlöm, amennyire lehet: argumentáltan. (E kritikáim közül néhány ilyen formában bekerült a Források és partok c. kötetembe, melyből - s ezt a gondatlanul benne hagyott eredeti jegyzet bizonyítja - a magyar irodalomra vonatkozó részt a szerkesztő kihagyta.)

Nem illetem én be akkor egyik kollektívába sem Újvidéken. Hiába ajánlott be az irodalmi szerkesztőként éppen leköszönt Herceg János az Újvidéki Rádióba a saját helyére. S hiába vett pártfogásba Deák Ferenc, akinek akkor már a belügy általi fizikai megkínóztatását követően a szívinfarktust is el kellett szenvednie. Gion Nándor volt akkor a "halljakend" a művelődési műsorokban s ő főnökei elvárásainak igyekezett eleget tenni. Az ő műveihez való viszonyulásom is tanúsíthatja, hogy tájékozatlanul vagy szándékosan rágalmaznak s a kritikai szavam hiteltelenítésére törekednek azok, akik azt állítják, hogy az újvidékiekkel kapcsolatos véleményemben bosszú vezérel. Nos, Gion prózájáról én mind a mai napig többnyire jót írtam. S ez Major Nándorra is vonatkozik, akivel életemben talán csak háromszor váltottam szót, s aki politikai hatalomként közvetve akadályozta meg, hogy másodszor is elhelyezkedjek Újvidéken. (1978-ban meghökkenve vettem tudomásul: megtette azt, hogy a Majtényi Mihály Novellapályázat eredményhirdetésére Topolyán // került sor, mivel én, akkor topolyai

lakos, voltam a zsűri elnöke.) No meg Gobby Fehér Gyulára, aki a pártpolitikai direktíva szerint szűkítette a TV művelődési műsorainak horizontját s engem legfeljebb világirodalmi témák kapcsán juttatott szóhoz. Az is előfordult, hogy az egyik tájékoztalan szerkesztő kamerával fölvételezte a könyvismertetőmet, ám a közlés mégis elmaradt, mert Bori csak olyan föltétellel volt hajlandó dolgozni a TV-nek, ha engem (a jugoszláviai magyar irodalommal kapcsolatban) mellőznek.

Akik jobban ismertek, azok tudták: a műben rejtőző alkotói személyiséget is értékelve, nem azonosítom azt a magán-emberrel. Ez ugyanis klikkhez is tartozhat. Azt szerettem volna, ha kritikusi véleményemet minél kisebb mértékben kezdené ki az idő. Noha szépíróként könnyebben (legfeljebb egyes témáim mellőzésével vagy túlszimbolizálásával) érvényesülhettem volna, én Don Quijote módjára a kritika értéktudatosító-fölvilágosító szerepére esküdtem. Ezért inkább összeszorítottam a fogam s a vajdasági magyarság történetének tényei alapján úgy vélem, hogy vitáim során és értékeléseimben a lényegre illetően többnyire nekem volt igazam.

Vajon ki vállalt volna velem közösséget a nyolcvanas évek elején Újvidéken, ha a középiskolások becsei vetélkedőjén zsűritagként a világnyelvekről készített műfordítások háttérbe szorítása miatt tiltakoztam, amikor a műfordítók délszláv irányultsága is a kötelező törleszkedéshez tartozott? Pedig az én fenntartásom csupán azt jelentette, hogy az elgépiesedetten, kötelezően egyoldalú szellemi táplálkozás megbosszulja magát. A kiemelkedő délszláv írókat egyébként jómagam is megbecsültem és számos művüket népszerűsítettem. Nem egynek eredetiben olvastam a könyvét s írtam is róla. (Ma is ezt tartom a helyesebb megoldásnak a politikai és anyagi érdekből túlfavorizált műfordítás-irodalommal szemben.) Későbbi egyéves budapesti tartózkodásom idején a fiatalabb délszláv írók adataival egészítettem ki a Világ-irodalmi lexikon három kötetét.

S kinek lehetett az ínyére az a Kanizsai Írotáborban (1982-ben) elhangzott kijelentésem, amely szerint túl sok marxista könyvet adunk ki, s jócskán meg kellene rostálni ezeket a kiadványokat. (Fenyvesi Ottó, az Uj Symposion munkatársa ekkor még nem nekem adott igazat.)

Ennek a kritikusi időszakomnak főleg annak határozott kimondása volt az értéke, hogy az intézményesen támogatott (ál)-avantgárd (amelyet egyre inkább posztmodernnek nevezünk) miatt csökken az olvasóink száma. Vezető íróink (Brasnyó, Tolnai) is beálltak a

sorozatgyártók sorába, cinikus semmitmondásuk bogozgatása nem éri meg a befektetett időt. Egyébként mindennél többet mond a válságukról az a tény, hogy abban az időben egyetlen tanulmányt sem írtak róluk kritikus nemzedéktársaik. Én igen. Erősen fenntartásosakat. Bori Imrének viszont szóbelileg igyekeztem fölhívni a figyelmét az Alkotók Gyűlésén arra, hogy a budapesti könyvtárak használata nélkül már nem alkothat jelentőset irodalomtudományunk, minthogy a magyarországi liberalizálódásnak köszönhetően, a fontos nagyotmondásaink konjunktúrájának vége; citatomániánk és szövegátmeséléseink kultúrájának is befellegzett, rá kell térnünk a tanulmányírás európai útjaira. Ennek sem volt eredménye. Bori és köre számára egzisztenciális fontosságú volt az összefonódottság. Gerold és Utasi, akik elé (mikor még a Forum-kiadóházban voltak) engem példaként állított a főnököm, a kétévenkénti újraválasztásukért és a ranglétrán való haladásukért cserében a tekintélyvédelem kulcsfigurái lettek. A némileg szabadabb mozgású Bányai Jánossal és Fehér Kálmánnal egyetemben.

A válaszfal az élet és az irodalom között egyre vastagodik, még hozzá mesterségesen, gyarló emberi érdekeknek megfelelően, az olvasót elidegenítő módon - állítottam a Kanizsai Írótabor tanácskozásán 1982 őszén. Ezt követően kezdte biztatni Bányai János a Ketrecbál c. kiemelkedő fontosságú regényébe kezdő Dudás Károlyt, hogy azután a mű megszületését követően, cenzorként is közbelépjen. S ezután nem hívtak meg engem majdnem másfél évtizedig a Kanizsai Írótaborba. Nem csoda, hiszen a Képes Ifjúságban sorozatban megjelent kisesszéim már a címeikben rendkívül provokatívak voltak: Amikor még avantgárd volt az avantgárd, Eretnek-égetés?, Cinizmusok gondolkodnak, Az epigonizmusról, A giccsemler konjunktúrája. S a Dolgozók irodalmunk helyzetével kapcsolatos ankétjára íródott válaszonak is hasonló a címe: Álirodalmi termékek virágzása. Túl konkrét volt ez a kritikusi kimutatások fedezetével született sommázás ahhoz, hogy ne sértettem volna ismét vérig a Forum Könyvkiadó, valamint a lapok és folyóiratok öntelt vagy cinikus, netalán csak gépies szerkesztőit. Ilyen szövegek írogatása közben (a karrierizmus kórjáról mondottakat nem közölték), a valószínű választ sejtve, a bürokrata pofátlanság határait tanulmányozva pályáztam meg jó néhány munkahelyet, köztük vezető állást (pl. a Forum Könyvkiadó és az Uj Symposion főszerkesztői munkahelyét) is. A kiszigeteltség élménye még inkább arra ösztönzött, hogy vitákat provokálva szóvá tegyem irodalmunk és kultúránk álliberális

irányítottságát. Szánalmasan egyedül maradtam. Amiről már 1981-ben Hornyik Miklósnak a TV részére készített műsorában a folyóiratainkról szólva is beszéltem.

A magánéleti vonatkozástól eltekintve az Újvidékről való másodszeri távozásom végső indoka az volt, hogy a fiatal symposionisták is ellenem fordultak. Pedig csak azt írtam róluk, hogy nincs hiteles valóságélményük, mert képtelenek kilépni a már beépült közvetlen irodalmi elődeik és a konformista politikusok árnyékából. Utóbb, mikor már ráeszméltek, hogy manipulálják őket s emiatt meg kell vívni (végül tragikusan végződött) szellemi harcukat, s tudomásul vették, hogy értük haragszom, nem ellenük, változtattak magatartásukon, s elnézést is kértek tőlem. Csakhogy én már Nagybecskerekén éltem, félig-meddig önkéntes száműzetésben a második feleségemnél. (Mellesleg: a költözködésem előtti napokban, amikor huzamosabban kellett telefonálnom s így öntudatlanul is sokat foglalkoztattam a lehallgatókat, két, számomra addig csupán látásból ismert nő állított elém: egy újvidéki és egy szabadkai... Nem álltam kötélnek, noha éreztem, hogy az elvtársaknak legkevésbé az én Becskerekre való költözködésem felel meg.)

A nyolcvanas években kisebb mértékben tartottak igényt az írásaimra Újvidéken, mint Szabadkán. Ám itt is rövidesen az Üzenetre korlátozódott a megjelenési lehetőségem, mert a 7 Nap irodalmi rovatszerkesztőjének (Csordás Mihálynak) kritikai kéziratát könyvben való megjelenésre alkalmatlannak találván, nem küldtem több kéziratot ennek az akkor népszerű hetilapnak. Nekem persze jobban fájt, mint a szerkesztőnek, hogy fércművét kiadhatatlannak minősíttem, de számomra az egészséges önbecslés a 7 Napban való rendszeres megjelenésemnél is fontosabb volt. Azzal vigasztalódhattam, hogy alig volt olyan írásom, amelyet Dévavári Zoltán ne közölt volna az ugyancsak szabadkai Üzenetben. Másodközlésben kibővítve is a lehető legmagasabb tiszteletdíjért.

A nyolcvanas évektől novellákat is írtam, amelyeket főleg a Magyar Szó közölt. Nagybecskerekéről a Majtényi Mihály Novellapályázaton is részt vettem - több szöveggel. A Bányai János felügyelete alatt működő zsűri a kisebbségi élményt kifejező novellákat nem ajánlotta közlésre. Pedig hol voltam én a nemzeti elfogultságtól!? Egy jóempátiájú kozmopolita is lehetett volna a diszkriminált írások szerzője. Elszörnyedtem, undorodtam. (Azóta nem szánok időt a szépprózáírásra, pedig úgy érzem: novellaciklusok, regények feszítik a

tarsolyomat. Egy szatirikus drámát írtam 1998-ban Titán Kámen avagy a gerinctelenek címmel, a háború utáni magyar sorsot, a degenerálódás okait és formáit modellálva a szereplőkben. Színházaink természetesen inkább továbbra is külföldről importálnak darabokat, csak hogy egy ilyen fundamentális kisebbségi önkritikát ne kelljen színre vinni.)

Mivel a Bánság a vajdasági magyarság beolvasztásának stratégiai pontja volt, ezért a belügy nem nézte jó szemmel otttartózkodásomat. Anyámtól örökölt lobbanékony természetem nehezen viselte el a provokációkat. Ezek közül hadd említsem csupán azt, hogy a belügyi szervek 1986-ban elutasította a kérelmemet, hogy az államok közötti csereakció keretében budapesti kutatásra mehessek, s egy névtelen telefonáló (a hangjáról ítélve szabadkai magyar nő, politikusfeleség) erőltetetten mímelt montenegrói hangsúllyal megfenyegetett: ha nem változtatok magatartásomon, útlevelet sem fogok kapni.

Egyik bennfentes újvidéki komparatista ismerősöm (Dávid András) közölte velem, hogy a belügy dossziéja szerint "V. G. nagy erővel (sic!) rossz irányba vezeti a bánáti magyarokat". A már tudottak ellenére is meglepett ez az információ, mert addig nem volt tudomásom róla, hogy én "vezetek." Hacsak olyképpen nem, hogy némelyik, becsei vetélkedőn jól szerepelt diáknak (telefonon) azt tanácsoltam: iratkozzon magyar tanszékre. Vagy amikor beadvánnyal fordultam a becskerekai Petőfi Sándor Művelődési Egyesülethez, hogy létesítsünk hagyományápoló, értéktudatosító vita-tribünt (Zrenjaninban!, ahol a környezet és a magyar kultúremlékek pusztítása "példásan" előrehaladott állapotban volt, s ahol a Bega régi medre melletti séta néhány perc alatt mazochista vergődéssé züllhetett az iszonyattól). Egyébként Vicei Károly zentai íróársamat be is börtönözték ehhez hasonló kísérletéért.

A Farkas Geiza Napok megalapítására vonatkozó javaslatomat elutasították, mire én az ezzel kapcsolatos naplójegyzeteimet eljuttattam az újvidéki és a szabadkai szerkesztőségekbe. Senki sem mert közölni őket. Sinkovits Péter, a Magyar Szó főszerkesztője a megvárakoztatásom után azzal fogadott, hogy az ilyen repülők nem ritkák...

Nem csoda, hogy így jártam, hiszen már a fogadtatásom is riasztó volt Becskerekén 1982 tavaszán. Mikor ugyanis az illetékesek tudomására jutott, hogy részt veszek a magyar nyelv és irodalom tanügyi tanácsosi munkahelyére kiírt pályázaton, a szakemberekből már összeállt bizottságot gyorsan leváltották, hogy olyan embert vehessenek föl, akit szükségleteiknek megfelelően irányíthatnak. Állítólag ez

alkalommal az volt a vesztem, hogy a pályaképemben a Szabad Európa Rádió méltatása is szerepelt. Igaz, néhány évvel később a Magyar Szó éppen nyugdíjba vonuló becskerei munkatársa üzenet formájában felajánlotta a napilap bántási mellékletének szerkesztését, de az ajánlat nem volt annyira meggyőző, mint a feleségem álláspontja s inkább maradtam a könyveim között, minthogy az elvtársak követelményeivel dacolva szorongjak s netalán a bántási sárban süllyedjek el.

Második feleségem, aki egy ideig gépelte a szövegeimet, matematikus lévén, megtanított a szövegszerkesztésre s én 1987-től Amigával dolgozhattam. Továbbra is penzumírásokkal árasztottam el az Újvidéki Rádió irodalmi mellékleteit, de tanulmányokat is írogatva Kafkáról, Camus-ról, Hesséről, Csáthról, Kosztolányiról, Papp Dánielről, Gozdu Elekről és Szentelekyről, akiknek a munkásságát a budapesti Országos Széchenyi Könyvtárban is többször hetekig tanulmányoztam - a saját költségemen, mert ekkor már a Forum sem akart támogatni mint tudóst s a tartományi tudományfejlesztő intézmény is elutasított. Igaz, a Híd (az 1984-ben Bori által szerkesztett is) igényt tartott ezekre a többnyire vitalista szempontú, téma- és motívumközpontú vizsgálódásokra. A kritikáimra viszont - főleg Geroldnak köszönhetően - nem.

Ugyanakkor annál fontosabb volt számomra, hogy Czine Mihály és Pomogáts Béla Budapesten, Gáll Ernő Kolozsváron, Ilia Mihály Szegeden és Tüskés Tibor Pécsen érdeklődést tanúsított a munkám iránt. Miután a magyar irodalomtudomány újvidéki fellegréből eljöttem, nagy örömmre szolgált, hogy a budapesti Literatúra közölte a Kassák-tanulmányomat és a Halász Gábor-értekezésem részletének is helyet adott. A szlovének érdeklődése is jól esett: az ő fölkérésükre terjedelmes tanulmányban tekintetem át a jugoszláviai magyar gyermekirodalom műveit a kezdetektől.

Ahhoz, hogy a két gyerekemről gondoskodhassak (a gyermektartás nem volt magas, de ez engem nem nyugtatott meg), és hogy a több ezer kötetes könyvtáramban maradhassak, a csökkenő tiszteletdíjakat 1985-től 1988-ig feketézéssel igyekeztem pótolni. Édességgel felpakolt tanárnőket szállítottam évente ötször-hatszor Romániába, Temesvár, Déva, Arad és Nagyszentmihály piacaira. Ez a kemény munka egyszerre legfeljebb két napig tartott s élménydús volt. Az esett nehezemre, hogy azokat is másfelé vezették az érdekek, akiket joggal tarthattam barátainak. Az egyedüli író, aki engem Becskereken

járván fölkeresett, Tari István volt. Viszont Csorba Béla meghívott az Új Symposion jövőjével kapcsolatos tanácskozásra Újvidékre.

Zrenjanin belügyeseinek ellenszenvét főleg azzal fokozhattam, hogy amikor a nyolcvanas évek közepén (ötödmagammal!) el akartak helyezni, nem reagáltam az idézésükre. Az kevés lehetett nekik, hogy 1983-ban - viszonylag jó zsoldért - nem merve elutasítani a katonaságtól érkező fölszólítást - a tartalékosok századostanfolyamát is elvégeztem Szarajevóban. Igaz, megbízhatatlan lévén, beosztást (hála Istenek!) nem kaptam, tehát kapitánnyá sem léptethettek elő. (Ez később a polgárháború idején vált időszerűvé, ám én ekkor már, kockáztatva, hogy nem fogom megkapni a számomra egzisztenciális fontosságú útlevelet, ellenálltam. Hiába kerestek tehát öt ízben is a lakásomon. Nem akartam a testvér-gyilkosok bűnrészesé lenni.)

Ezek után nem volt más választásom, minthogy távozzam a Bánság fővárosából. 1988 őszén még egy kísérletet tettem Újvidéken a Forum Könyvkiadóban, de most nem főszerkesztőnek pályáztam, mint néhány évvel korábban. Bordás Győző, aki hajdanában szorgalmas tagja volt a feketicsi önképzőkörünknek, Mladen Leskovacnak, a főnöke apósának műveit ajánlotta fordításra. Megköszöntem. Egy évvel később, amikor már Szabadkára költöztem, Ács Károly levélben értesített, hogy kiadnák a verseimet. (Abban az időben, amikor az én írásomat kihagyva készítettek olvasottsági fölmérést a 7 Napban, s amikor Dévavári Zoltán és Dudás Károly megmagyarázta: nekem a kritikáim jelentősek, ne írjak /ironikus-szatirikus/ verseket. Különben abban az időben látott napvilágot az Üzenetben a Fehér Ferenc haláláról megemlékező versem, amelyet tudtom nélkül a budapesti Látóhatár is leközölt.) Azóta néhányszor már hozzáálltam a verseim kiválogatáshoz. Leginkább azonban úgy gondoltam, hogy fontosabb dolgom is van a kiadásuknál.

Igazságtalan lennék a Forum Könyvkiadó iránt, ha elhallgatnám, hogy Rezervátumbeli magánvélemények című, vajdasági magyar prózai műveket értékelő tanulmánykötetem 1992 óta csupán azért nem hagyja el a nyomdát, mert néhány mondatot a bevezetőben nem vagyok hajlandó megváltoztatni. S a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság könyvsorozatában is már évek óta megjelent volna a Kétarcú vitalizmus című, nagy magyar írókat tematikailag és motivikusan elemző tanulmánykötetem, ha a recenzensek által jóváhagyott anyagot nem kértem volna vissza azzal, hogy a viszonylagos teljesség érdekében még két-három írással bővíteni fogok. Sajnos, erre sem volt mind a mai napig időm.

Egy ideig haboztam, hogy Budapestre menjek-e, vagy Szabadkára. Több mint egy évig (1990 őszétől) a jugoszláv-magyar művelődési csereakciónak köszönhetően (s annak, hogy a jugoszláv belügy a háború előtt szabadulni igyekezett a magamfajta gyanús értelmiségiektől) Budapesten (a Stefánián) volt lakásom. Ebben az időben a Soros Alapítvány Farkas Geiza munkásságát fölölő tervem alapján ("pályadíj" címén) egy évig tekintélyes összeggel támogatott, s így befejezhettem délvidéki magyar irodalomról utóbb készült összefoglalóm alapozását.

Annak ellenére, hogy nekem nem lettek volna különösebb anyagi gondjaim Budapesten, még a nyolcvanas évek végén Szabadka mellett döntöttem és Palicson vásároltam villát gyümölcsösrel. Kezdetben, a VMDK térhódításának idején azt hittem, közegemre találtam, s belevetettem magam a művelődésszervezésbe. Akkor még nem sejtettem, hogy átvedlett politikusainknak könnyen mozgatható emberek kellenek s a saját fejük szerint gondolkodókat legszívesebben áttessékelnék a határon. Én ennek ellenére sem áskálódtam s nyílt, konstruktív, érvelő, értékorientált kritikára törekedve, elleneztem a pártviszályokat.

Ennek dacára a belügy Palicson is szem előtt tartott. Egyik szomszédom, akinek mint jó szakembernek kényszerből kellett a rendőrség érdekeinek megfelelően elhelyezkednie, lelkiismeret furdalásában bevallotta, hogy feladatként kapta az én megfigyelésemet. Arról kell neki jelentést tennie, hogy kik szoktak ellátogatni hozzám.

Az írásaimnak ekkor is nagyobb kellettje volt Magyarországon, mint a Vajdaságban. A kilencvenes évek elején az újvidéki Híd folyóirat szemlélete változatlanul idegen volt számomra, a szabadkai Üzenetet pedig megszüntette a Városi Önkormányzat. A zsumálkritikáim egy ideig még megjelenhettek a 7 Napban, viszont a Magyar Szó legfeljebb a problémákat elkenő írásokat lett volna hajlandó tőlem közölni. Ezért én - a megélhetésemet is szem előtt tartva - magyarországi folyóiratokban (Kortárs, Magyar Napló, Hitel, Világszövetség, Magyar Fórum, Szivárvány, Életünk, Forrás, Alföld, Tiszatáj) jelentettem meg számos terjedelmesebb kritikámat. A Tokaji Írótabornak 1992-től 1998-ig a törzsvendége voltam, úgyhogy a kultúránkról és irodalmunkról tartott beszámolóim, hozzászólásaim rendszeresen napvilágot láttak az évkönyvekben.

Mégis: amibe Nagybecskereken belebuktam, az Szabadkán látszólag sikerült. 1991-ben - a Jugoszláviai Magyar Művelődési

Társaság keretében - megalapítottam a Szabad Líceumot. Ennek mind a mai napig vitatribün jellege (is) van, mivel a szerintem lelki-beteg magyarság gyógyulásának fontos föltétele a nyilvánosság előtti, nyílt eszmecsere. Az emberek megszólaltatása könyvek, írók és létfontosságú művelődési gondok kapcsán. Az előző évtizedek ideológiai dresszúrája és a polgárháború azonban megtette a magáét: ha érzékenyebb-veszélyesebb témát taglaltunk, a pedagógusok és a diákok közül alig jelent meg valaki ezeken a kéthetenként tartott rendezvényeken.

A rettegéshez és a nélkülözéshez egyre inkább új lelki teher társult: a VMDK-ban önző pártpolitikai érdekek gyöngítették a magyarság önvédelmi akcióképességét, a médiákban rendre személyeskedő vádak jelentek meg, lejáratva az addigi tekintélyeket, lehűtve a reménykedők lelkesedését. Így aztán, annak ellenére, hogy az önkormányzat később anyagilag támogatta a Szabad Líceumot, a politika lényegében nem adott az itt megnyilatkozó értelmiség szavára. Mert követelésünkre az Üzenet folyóirat újraindult ugyan, de, a magyarországi és vajdasági visszarendeződés eredményeként, az oligarchia érdekeinek megfelelően, ismét elhallgatta a kultúra vitális kérdéseit. A magyar színház is ismét működni kezdett, ám a repertoárjában alig szerepelnek a vajdasági magyarság lélekállapotának és valóságos igényeinek megfelelő, komplex kisugárzású darabok. A tanítóképzés az évekig tartó huzavona után visszatért ugyan Szabadkára, de - ahelyett, hogy magyarországi tanárokat is alkalmaztak volna - az elidegenítés változatlan szellemében főleg azok okítják a leendő tanítókat, akik akadályozták ennek a kulcsfontosságú intézménynek a Szabadkára való visszakerülését. A magyarországi tankönyvek behozatalát sem tartják kellő nyomatékkal napirenden. S a nyári Kosztolányi Dezső Irodalmi Táborban a nagy érdeklődés dacára a nyolc nap kevés ahhoz, hogy a fiatalok nemzeti kultúrájukban találhassák meg önmagukat. S a tetejében 1999 óta a szabadkai Városi Önkormányzat a háború okozta anyagi nyomorra hivatkozva nem támogatja többé ezt a rendezvényt.

Emellett a szabadkai Városi Könyvtár (ahol végül művelődésszervezőként és kutatóként 1996-ban munkaviszonyba léptem) anyagiak hiányában és a behozatali engedélyt nélkülözve nem vásárolhat magyarországi könyveket. Hiába próbálkoztam személyesen az alapítványoktól kapott könyvek áthozásával, néhány eredményes út után a szállítmánnyal együtt visszaküldtek a szerb vámosok.

Az elmondottak alapján világos, hogy én nem voltam s nem is vagyok "Szabadka-párti" - Újvidék ellenében. Ahelyett, hogy a hibáiból erényt fabrikáló lokálpatriotizmus híve lennék, egy virtuális szabadkaiságnak és tiszapartiságnak voltam és vagyok a híve. Jugoszláviában ugyanis mindenekelőtt Szabadkán és Zentán lenne megalapozható a vidékünkön élő magyarság kulturális és egzisztenciális önvédelme. (Zártság, provincializmus és szeparatizmus nélkül! Korántsem erőszakolva, de serkentve azt a politikai, gazdasági és kulturális folyamatot, amely előbb-utóbb az Egyesült Európába vezet bennünket.)

Ezért talán érthető az a gesztusom, hogy amikor 1992-ben Jung Károly estje a Szabad Líceumon véget ért s az azt követő csevegés közben befolyásos vendégünk az újvidéki magyar tanszéken esedékes nemzedékcserét említve megkérdezte, mit szeretnék tanítani, én azt válaszoltam: huszadik századi magyar irodalmat, s másnap változatlan élességgel folytattam az újvidéki magyar kultúra lényegének tudatosítását a cikkeimben. S akkor sem kicsinyes számítás vezetett, amikor (szintén a kilencvenes évek elején) nem reagáltam Végel Lászlónak (a Soros Alapítványnak) egy könyvkiadói vállalkozásra buzdító ajánlatára. De az is egyértelmű: miért nem támogatta ezután az én kutatásaimat a néhány éve új nevet fölvetett Soros Alapítvány; s ugyanakkor miért fogta pártomat néhány évben a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány.

A vajdasági irodalomtudomány szemlélete - sajnálatosan - alig változott. Pedig kultúránk gennyzacskójának közepébe metszettem bele, amikor 1992-ben A muszáj-Herkules címen tanulmányokat írtam a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti kulcsfigurájáról, az addig homályban hagyott Szenteleky Kornélról. Dokumentumok alapján vitatkozva e pályával kapcsolatos előítéletekkel. A kommunista érában elefántcsonttoronyba zárkózott vajdasági irodalomkritika annak az irodalomtörténeti összefoglalómnak sem örült jobban, amelyet, kritikusi munkásságomat összegezve, Magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig címen a budapesti Bereményi Könyvkiadó fölkérésére írtam - 1993-ban. S a vajdasági költők műveiről főleg a kilencvenes években készült, utóbb Lefojtottság címen kiadott bírálataim is többnyire ellenérzést váltottak ki a körülmények által nyomorgatott, megalkuvó kultúrfelelősökben.

E sorok írása közben jut tudomásomra, hogy Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténetének legújabb kiadásában teret

szentel e könyveim ismertetésének, annak ellenére, hogy alapkonceptióm az övével ellentétes. Könnyen szerezhethet érvényt a pluralizmus elvének, hiszen a vajdasági magyarság elidegenedésének folyamata visszafordíthatatlannak látszik. Az újvidéki központú csúcsértelmiség inkább cinikusan mellébeszél, minthogy az egyedül célszerű kulturális radikalizmus útjára lépne. Alig akad valaki, aki kellő felelősséggel viszonyulna a vajdasági magyarság pusztulási folyamata lassításának kérdéséhez.

Az 1998-as magyarországi kormányváltás s annak eddigi eredményei mindenesetre reményt keltenek, hogy agóniánk a jövőben kevésbé lesz fájdalmas. Ha még sokáig a pénz lesz is a legfőbb érték a drasztikusan lecsökkentett életterű ifjúság számára. Nem függetlenül attól, amit Bori Imre úgy fogalmazott meg, hogy nincs egységes magyar irodalom, ha nem ugyanaz a pénznem csörög a magyarok zsebében...

Ha arra gondolok, hogy kik és miért tisztelnek engem (noha ezt szavakkal vagy tettekkel nem mindig tudják kinyilvánítani), akkor sikeres embernek érzem magam. Pedig ma csupán egyetlen megjelenési helyem van a Vajdaságban: a Szabad Hét Nap. Élesebb hangnemű, politikusainkat érintő cikkeimnek azonban itt is olykor heteket kellett várni a megjelenésre, s közöletlenek is vannak közöttük. A Hídnak, az Üzenetnek, a Magyar Szónak és a 7 Napnak nem küldök írásokat, mert csak kevés láthatna közülük napvilágot. Az Uj Symposion viszont az évszámaik szerint is fiataloké. S az utóbbi években Magyarországon is óvatosabbak a folyóirat-szerkesztők a problémaérzékeny és szókimondó írások közlését illetően.

Jó közérzetemnek a tiszta lelkiismeretemen túl az az oka, hogy nagyszerű érzés abban a tudatban élni: önerőmből, klikkektől és politikai pártoktól függetlenül lettem viszonylag ismert és elismert íróvá, esszéistává. Nem vagyok senkinek a lekötelezettje, senkiről sem írok vizontszolgálatra számítva. Büszke vagyok rá, hogy az általam méltatott írók között jóval több a barátom, mint a politikusok táborában. Ez az attitűd nem sok hivatalos elismeréshez juttat, de minthogy tisztában vagyok vele, leginkább mi a föltétele a díjszerzéseknek, szívesebben maradok inkább továbbra a garabonciás, a "kultur-fenegyerek" hírében. Tudva, hogy a "durvaságom"-nak inkább a tapintat, mint a keménység a problémája. Nem csupán határon innen, hanem azon túl is.

A magyar kritikának ugyanis, főleg a lehetséges posztkommunista restauráció miatt, nincs szellem-erkölcsi gerince. Hiánycikk a műélmény

kendőzetlenül őszinte, a tudományos kategóriákat csupán segédeszközökként használó bevallása. S még kevesebb a kritikuskak nem tetsző művek előítéletektől független, körültekintően argumentáló elemzése. A mindenkivel-jóbanlevés, a mindent egybe-ölelés attitűdje ma a betűkultúra eszeveszett utóburjánzása idején legalább annyira káros, mint a klikkérdek szerint vagy ízléseltérés miatt kegyetlenül megsemmisítő kritika. Ma a művet létrehozó s a benne megtestesülő értéktelenségek tudatosítására is óriási szükség van.

Visszaidegenedés című válogatott polémiáimat tartalmazó kötetem a Püski Kiadónál jelent meg 2000-ben. Nem tudom, vajon ez is úgy jár-e, mint A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig c. többnyire radikális átértékeléseket tartalmazó irodalomtörténeti összefoglalóm, amelyet főleg a Hídban támadtak fergetegesen és a folyóirat történetében nem látott terjedelemben. Ha néhány évvel ezelőtt a körülményekhez képest meg voltam elégedve ezzel a reakcióval, most abban bízom, hogy a mostani jugoszláv rezsimváltást követően az én könyvem eszméi legalább részben megvalósulhatnak.

Kritikusaimnak eddig nem volt szabad megérteniük, hogy az én szemléletem teljességigényű. Viszont: noha okvetlenül tudnunk kell, hogy hol jár ma a tudomány Európában és az egész világon, csak azért, hogy - a hathatosság érdekében! - legyen mit alkalmazni a mi körülményeinkhez. Irodalmunk sokszor a nagyvilágban eltévedve a teljességről mondott le, amikor nem örömeink és fájdalmaink totalitásában jelenítette meg életünket: érzelmeinket, gondolatainkat, lefojtottságainkat, látomásainkat, óvatosan fölismert erényeinket és rosszul magyarázott hibáinkat. Az ábrázolásbeli szűkösség évtizedeken át lényegesen hozzájárult a társadalmi tudat csonkaságának fokozásához, az iskolai nevelés és tanítás okozta degenerációhoz, aminek következményeként csupán politikai változás kellett az exodushoz.

Engem (naivan) jó értelemben vett karrieristának neveltek. Apám, akit ma, 85 éves korában is - groteszk módon - a munkaneurózis gyötör, az egészséges becsvágyat és a méltányosság hitét alapozta meg bennem. Hogy az én esetemben az önzésnek, hiúságnak melyik formája játszik szerepet, ahhoz még három jellemző adalékot említek meg. 1975-ben az életemet kockáztatva a topolyai régi úszómedencéből egy fuldokló férfit segítettem partra. 1979-ben ugyancsak Topolyán, míg késő este a kollégáim azon tanakodtak, hogy vajon miféle alakok zúzhatták be nagy robajjal a szomszédos iskola ajtóüvegét, én kiugrottam az ablakon s a kis csoport kissé lemaradó tagját elcsípve, az utánam jövő tornatanár

segítségével megtettük a magunkét. 1983-ban a zárai tengerparton kemény és gyors föllépéssel visszaszereztem a feleségem egyik diáklányának értéktárgyát az ottani alvilági fiatalok karmaiból. (Utóbb, persze, bármennyire is jól működtettem hiúságomat és a reflexeimet a tetteimben, magam is megrettentem a vakmerőségemen. Meg aztán jöttek a szentimentálisan cinikus értelmiségi fenntartásaim: mit ér az az egy eset...? De az ellenérv is: amit tehettem, megtettem.)

Gyermekkoromból a protestáns szellem segítőkészségét, a fölvilágosítás ambícióját hoztam magammal. Ebben gyökerezik az, hogy az irodalom engem mindig is a művelődési összefüggéseiben érdekelt. S talán a (legalábbis látszólag) "túlzott magabiztosság", amit olykor a szememre vetettek, is részben ide vezethető vissza. Meglehet, anélkül, hogy a tudatában lettem volna, legbelül a predestináció elve működtetett engem.

A falumbeliek fölényességre való hajlandósága ugyanis nem alaptalan, hiszen annak ellenére, hogy a kétszáz évvel ezelőtt Közép-Bácskában letelepedett őseinket, a még vagyontalan telepeseket a szabadságharc idején a svábok és a szerbek teljesen kifosztották, s hogy a két háború között nagy nyomás nehezedett rájuk. A bölcs Ágoston Sándor püspöknek köszönhetően a feketehegyieknek a második világháború idején még polgári iskolájuk (!) is volt, amelyet a szomszéd falvakból is látogattak a más vallású diákok. Szülőfalum, ahol ma már talán két és félezer magyar sem él, ma is a jugoszláviai protestánsok központja s nemzetközi ökonomikus jellegű rendezvények színhelye. S az utóbbi években a falu világi művelődési élete is föllandult. Hetente tartanak legkülönbözőbb előadásokat s évente a tartományi szintű Podolszki József Emléknapot is megrendezik. (Ennek az ünnepnek a Szabad Líceum volt a kezdeményezője Szabadkán 1996-ban.)

Nem tagadom: számomra az lesz igazán nagy nap, ha a tartományi elöljáróink és Feketehegy politikai vezetői megemberelik magukat és a magyar nyelvű oktatás magyar igazgatót kap, véget vetve a több évtizede tartó megaláztatásnak.

Akik a Tito-korszakban éltek, azoknak aligha lehet teljesen tiszta a lelkiismeretük. Nekem nagy mulasztásaim, tévedéseim nem lehettek. Már a helyzetem miatt sem, hisz a művelődési életben törvényen kívül voltam. Másoknál jobban kellett vigyáznom, hogy ne hibázzak. Aki ugyanis kockázat nélkül - akár önmaga, akár az újvidéki (ritkábban: a szabadkai) kultúrpolitikus-klikknél poénokat akart szerezni az elmúlt negyed évszázadban, netalán valamely értékelésben alaptalanul

mellőzve, esetleg támadva érezte magát, esetleg bizonyítani akart a főnökeinek, vagy magasabb beosztásba akart jutni, az könnyen megtámadhatott. A személyeskedésen túlemelkedő vita ritkán alakulhatott ki, mert többnyire nem azzal vitatkoztak, aki az írásaimban voltam, hanem akit beleláttni akartak vagy kényszerültek a szövegem-be. A nálunk társadalmi-történelmi okokból túlfejlődött irigykedésre való hajlam is sokszor befolyásolta őket. Úgyhogy olykor éreztem: a doktorátusomból több károm van, mint hasznom, pedig a helyzetem miatt rosszul esett, amikor az utóbbi tíz évben, érveket nem találva a fejtegetett téziseim ellen, néhány ízben alattomosan a tudományos fokozatomat igyekeztek eltagadni.

Az igazságérzet azonban a káderekben is működött valamiképpen. Ha találkoztam velük, rendszerint zavarba jöttek, s még ha nem is terelődött a helyzetemre a szó, közvetett mentegetőzésként rögtön a bajaikkal, betegségeikkel hozakodtak elő. Jellemzően alig jutott eszébe valakinek, hogy fölvesse: mennyit nyerhetett volna kultúránk, ha az én autonóm emberre esküvő művelődési koncepcióm veszi kezelésbe a vajdasági magyar nyomorúságot. A determináltságok, a merev szükségszerűségek töltötték ki alibiként kádereink tudatát. Ha élesebb (becsületesebb) hangnemben akartam írni valamely vezető tekintélyünk művéről, leginkább az volt a szerkesztői ellenvetés, hogy az illető (nagyon) beteg. S én - mivel a szorongás mellett az együttérzés is mindig működött bennem - leginkább engedtem a félrevezetésnek. Pedig a halálos betegek továbbra is tették s még most is teszik a magukét. Engem pedig másik oldalról még inkább furdalt a lelkiismeret: ahelyett, hogy filantropikusan (gátlásosan) engedtem a belémnevelteknek, sokszor keményebben kellett volna írnom. Mert én többnyire, ha egy ember egyetlen műve volt is írásom ürügye, a művelődésben tipikusnak tartott jelenségekre igyekeztem utalni.

Vétkemnek azt tartom, hogy időnként - a még kegyetlenebb leszámolástól félve - hallgattam. Ennek ellenére a jugoszláviai magyar kultúra dekadenciáját számos írásomban kimutattam s emiatt már a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján defetistának tartottak. Az idő engem igazolt.

Mivel a Forum kultúrbürokráciája nem ismerte el a másságot, nekem az anyagiak miatt pályát kellett volna változtatnom. Annál is inkább, mert nem egy esetben az általam megpályázott szabad állást munkaviszonyban levő, jó kádernak bizonyult ismerőseim (olykor barátaim) foglalták el. Attól, hogy meg szokták csodálni a

munkabírásomat, még fölkapott volna az állam. Hogy erre nem került sor, azt részben rendezett magánéletemnek, részben pedig németországi, gyermektelen apai nagynénémnek köszönhetem, aki annak idején apámhoz hasonlóan sváb élettársat választott, s miután itt a második világháború után tönkretették őket, a férjét követve kivándorolt Nyugat-Németországba. Áldja meg az Isten!...

Életformámnak köszönhetően mind a mai napig egészséges vagyok. "Agyonolvasottságom" következtében túlfejlett empátiám lehetetlenné teszi, hogy gyűlölködő legyek. Főleg a mai körülmények között nincs személyes okom, hogy bosszút álljak azokon, akik útját állták a szabad gondolatnak, az érdem szerinti érvényesülésnek. Könyvtárbeli művelődésszervező tevékenységem mellett A magyar irodalom és kultúra eszmetörténete a Vajdaságban 1945-től napjainkig címen terjedelmes monográfiát írok. Nagy-nagy tárgyilagosság-igénnyel eddig szinte folyamatosan kendőzgetett beteg lényegünket igyekszem megközelíteni. A tanulság érdekében. A magyarországi, de titkon a szerb olvasó érdeklődésére is számítva.

A Városi Könyvtár vezetősége nem akadályozza a munkámat. Viszont nem is igen segítheti, mert mind a mai napig hatékony belgrádi központ ún. jugoszláv politika érvényesítésére kötelezi. Ez az, amellyel 1993-ban az igazgatói állásra való pályázásom során nem tudtam egyetérteni s annak ellenére, hogy a pályázók között kimagaslott a képzettségem, mégsem engem nevezett ki a belgrádi minisztérium. A bemutatkozó beszélgetésen szembe kellett szegülnöm a nagyszerb politikával, amely az én fölfogásom szerint bürokratikus és fasisztoid, mivel ahelyett, hogy ténylegesen segítené a nemzeti kisebbségeket fönmaradásukban, lehetővé téve az anyanemzetükkel való minél szorosabb kapcsolatokat, módszeresen akadályozza azoknak kialakulását. (Jellemző, hogy nekünk még a zentai könyvtárral való kapcsolatunk sem lehetett zökkenőmentes.) Szabadka lakosságának kb. 50%-a délszláv és ugyanennyi magyar, következésképp a könyvellátásnak, a műsorszervezésnek is tükröznie kell ezt az arányt, még akkor is, ha az államnacionalizmus elidegenítő manőverei, köztük a megfélemlítettség az el-múlt évtizedekben csökkentette is a magyar olvasók érdeklődését. Vagyis a könyvtár egészséges működése szempontjából teljesen mindegy, hogy városunk melyik országhoz tartozik, hiszen nekünk a könyvtárlátogatók minél körültekintőbb, állami, pártpolitikai, nacionalista stb. érdekektől független ellátása a feladatunk. A humánus és az erkölcs iratlan szabályainak megfelelően.

Az általam irányított Szabad Líceum-előadások - olykor a Horváth Emma szavalócsoportjával (Csáth Kör) vagy másokkal közösen - a magyar értelmiség (könyvbemutatók, művelődési események, intézmény-átalakítási kérdések által való) szóhoz juttatásával az elmúlt évtizedek kommunista, majd nemzeti szocialista rombolásainak helyén próbálnak építeni valami életet serkentőt, tartós értékűt. A Városi Könyvtár viszont - az általa kötelezőnek tekintett belgrádi etnocid irányvonalat követve - akkor sem pénzelhette programjainkat, amikor még rendelkezett anyagi eszközökkel. Akkor anyagi támogatást a szabadkai Városi Önkormányzattól és az Illyés Alapítványtól kaptunk. Újabban csupán az utóbbtól és a VMMSZ által a NKOM-tól jutunk szerény pénzösszeghez.

Említett irodalmi és kultúrszociológiai projektumomat nem mindenki nézi jó szemmel a munkahelyemen. Önmagában az is sokat mond a helyzetemről, hogy nekem a saját, otthonról hozott komputereken kell dolgoznom. Ebből kifolyólag, mivel eleve tisztában voltam vele, hogy milyen körülmények között adatott élnem és dolgoznom, nem ért nagy kár, amikor (Kostunica diadalmaskodásának napjaiban) két diszkettámat ismeretlen tettes - föltehetőleg a nagyszerb államvédelem magyarul is tudó embere - megsemmisített. Ha többéves munkámat nem teheték is tönkre, annál többet ártottak önmaguknak. Így egyértelműen kiderült, hogyan viszonyul a balkáni állampolitika Szabadkán is a humanista, etikai alapozottság értékrendjében nemzetfölötti, ám a nemzeti kultúrát a maga teljességében vállaló tudományos törekvéshez, amely a kabinetkereteken túllépve az élet minőségének javításához igyekszik hozzájárulni.

Ma azért jobb a pozícióm ahhoz képest, hogy néhány évvel ezelőtt az egyik belügyesünk - mivel cáfoltam a kijelentését, hogy a magyarok 1956-ban telepedtek le a Vajdaságban - rám akart támadni. Igaz, az ellentmondásomat a megértésemmel egészítettem ki, mondván, hogy a papagájok mindig ártatlanok. Ti. a magyarok vajdasági teljes gyökértelenségének teóriája a szélsőjobbaldali Seselj nevéhez fűződik.

Az is jól esik, hogy a kezdeti (1996-1998) huzavona után, amikor államvizsgát akartak a nyakamba varrni, miközben én csak arról voltam hajlandó tárgyalni, hogy nem leszek szigorú, ha jönni fognak hozzám vizsgázni a táj kultúrtörténetéből, - végre elismerik a doktorátusomat. Aki ugyanis ezzel az "első akadémiai" fokozattal rendelkezik, az mentesül az államvizsga kötelezettsége alól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kívülről kapott anyagi támogatás mértéke szerint szerkesztett

Szabad Líceum szerves tartozéka a könyvtár munkaprogramjának. Ez csupán tolerált tevékenység, miként a tanulmányírásum is. A régió művelődési érdeke ugyanis még nem kapott helyet a könyvtárszabályzatban.

A Városi Könyvtár mintegy félszáz alkalmazottat számláló munkaközösségével igen jó a kapcsolatom. Most, az új politikai időszámítás kezdetén, amikor esedékes az igazgatóváltás, az én nevem is fölmerült az esélyesek között. Állítólag a nagy többség mellettem van. Ennek nagyon örülök s nem a(z ál) szerénység, hanem a realitásérzék mondatja velem, hogy csak akkor vállalnám el ezt a funkciót, ha valóban nem kínálkozna másik okos megoldás. Nekem ugyanis - különféle műfajokban - rengeteg a megíratlan témám, s az irányítás, a könyvtár többoldalú rendbehozatalának felelőssége teljességgel elvonna az írástól. Volt idő, amikor boldogan elvállaltam volna ezt a szerepkört... Most csak a közösségi szükséglet kényszeríthet rá.

Valószínű, hogy a következőkben, különösen, ha egy új, teljesen nyitott hetilap indulna, a hozzám hasonlóan gondolkodókkal előbbre vihetnénk kultúránk ügyét. Az eddigi tapasztalataim alapján ugyanis úgy vélem, hogy az eltorzult tudatú jugoszláviai magyarság vezető pártja, a VMSZ, a csoportérdeke szerint továbbra is látszatokkal fogja elkápráztatni a választóit és érdemben alig tesz majd valamit a tartományunkban élő magyarok anyagi, erkölcsi és szellemi romlásának megállításáért.

Ezt tudva is a magamét - az autonóm egyén, autonóm nemzet, autonóm kultúra fontosságát - kell hajtogatnom, amíg és ahol van erre lehetőségem.